

GÁLL Ervin

**A honfoglaló magyarság
katonai-politikai
rangrétegződése.
Rangjelző tárgyak a
10. századi magyar sírokból**

(Kivonat)

A dolgozat a honfoglaláskori sírok rangjelző mellékleteinek egy tipologizálása. A hét térképen ábrázolt hat csoport egy társadalmi-politikai-katonai hierarchiának feleltethető meg. Az említett tipológia nem zárja ki, inkább alátámasztani tűnik azt a munkahipotézist, amely szerint, a honfoglaló magyarokra jellemzően, az öröklött és a szerzett rangot kétféle típusú rangjelző mutatná: az öröklött rangot a veretes öv, míg a szerzettet a szablya (más mellékletek további rangokat is jelölhetnek, de magasabb hierarchiai helyzetben, így a veretes tegez, a veretes tarsoly vagy a tarsolylemez).

*

A honfoglaló magyar társadalom rétegződését, a katonai-politikai ranglétra létének lehetőségeit már a századforduló honfoglaláskort kutató nemzedékének néhány képviselője felismerte.¹ Nem vonatkoztatható ez a megállapítás az akkori magyar régészet legismertebb képviselőjére, akit az addig előkerült pompázatos sírleletek arra a tévhitre vezettek, hogy csak a kiemelkedő gazdag lovassírok sorolhatók a magyar etnikumhoz. Ez nagyon jól megfelelt az akkori nemesi ideológiának.² HAMPEL J. következtetését azonnal felkarolta a szláv, majd később a német és a román régészet és történetírás.³ Így vonult be a szakirodalomba az úgynevezett „Bjelo-Brdo” régészeti kultúra, amely majdnem egy félévszázadra megszabta a tudományos

gondolkodásmódot, és napjainkig is jelen van a tudományos közfelfogásban, bár kemény kritikát kapott a magyar régészet néhány képviselőjétől.⁴ A magyar 10. századi társadalom rétegződésének vizsgálatát LÁSZLÓ Gy. terjesztette ki, 1944-ben megjelenő, óriási sikert arató könyvében.⁵ A „beszédessé” temetőterképek alkalmazása során jelentős szociológiai megfigyelésekkel gazdagította a honfoglalók társadalmáról való ismereteinket. A következő kutatástörténeti fordulót SZŐKE B. munkája jelenti, aki a 10. századi magyarságot három rétegre osztja, a „Bjelo-Brdo” kultúra leleteit a magyar köznépi réteg emlékeként értékelve.⁶ LÁSZLÓ és SZŐKE eredményei nagy mértékben befolyásolták a honfoglaláskort kutató újabb régészgenerációt. Az említett tudományos eredmények egy részét a 80-as évek elején cáfolja a fiatal RÉVÉSZ L.⁷, aki a karosi ásatainak eredményeire támaszkodva egy DIENES I.⁸ által már hangoztatott, nagyon érdekes elméletet fejleszt tovább.⁹ RÉVÉSZ azonban csak a Felső-Tisza vidékére vonatkoztatja szociológiai megfigyeléseit. RÉVÉSZ nyomán a budapesti BÓNA I. foglalkozik a kérdéssel.¹⁰

A rövid áttekintésben a magyar társadalom rétegződésével foglalkozó legfontosabb munkákat említettem. Amint az a szerzők nevéből is kiderül, a „régészeti szociológia” elsősorban a magyar szakembereket érdekelte. A szláv, szász és román régészetnek a mellékletekben szegény sírok vagy szlávoknak, vagy „autochtonnak” tűnnek.¹¹

A honfoglaló magyar társadalom rangrétegződésének rekonstruálását elsősorban a temetkezések elemei alapján végezhetjük el. A honfoglaláskori temetkezések alapján nyerjük a leghitelesebb adatokat a honfoglaláskori magyar társadalom világképéről, illetve elképzelésükről a halál utáni létről. A sok ezer temetkezés alapján meggyőződhetünk róla, az (akár öröklött, akár szerzett) egyéni rang kifejezésének megnyilvánulása egy pontos rangrétegződésű, halál utáni világ feltételezésével magyarázható. Ez a világkép nem egy egalitarista társadalmat képzel el a halál után.

A rangrétegződés elemzése során a temetkezés két elemét tartottam számon: a **sír topográfiai helyzetét – elrendezését** (például a halmos temetkezés valószínűleg a rangosabbakat illette meg), illetve a sírban talált rangjelző tárgyakat. Nyomatékosan rá kell, hogy mutatnunk, hogy a rangjelző tárgyak a sírmellékleteknek csak egy részét képezik. A legtöbb esetben a sír többi melléklete követi a rangjelző tárgyak által fémjelzett társadalmi rangot és gazdagságot, de nem értékelhetők rangjelző tárgyként. Például, ha egy sírban a rangjelző tárgyak koncentrációját figyelhetjük meg, nem okoz meglepetést egy arany hajkarika felbukkanása, de ez a tárgy csak illeszkedik a környezetéhez és nem a hajdani tulajdonos rangjának a kifejezője, hanem az ebből adódó gazdagság velejárójaként könyvelhető el. Szükséges tehát választvonalat húznunk a sír rangjelző tárgyai és a többi melléklet között.

A rangjelző tárgyak nem a hozzátartozók „ajándékai”. E tárgyakat tulajdonosuk a földi élete során használta, ezzel jelezte társadalmi-katonai pozícióját, rangját. Természetesen a hozzátartozók a sír berendezésében kivették a részüket. Érdekelve voltak a halott, de ugyanakkor a család presztízsének propagálásában. E „propaganda” azonban az archaikus társadalmak esetében kellően szabályozva volt.¹²

A rangjelző tárgyak által jelképezett rangnak kétféle forrása lehet: örökölt, tehát a családi presztízs megnyilvánulását láthatjuk benne, és nyert, kiharcolt, amelyet nem az örökölt társadalmi presztízshez köthetünk, hanem az egyéni teljesítőképességhez, tehetséghez.

Egy másik fogas kérdés a rangjelző tárgyak szimbolikájának a megfejtése. Ugyanakkor azt sem tudjuk, hogy a rangjelző tárgyak összege jelez-e egy rangot¹³ vagy a tárgyak külön-külön jelzik az egyén emelkedését a társadalmi ranglétrán. A dolgozat a második lehetőséggel számol, és célja mindenképp egy ide sorolható munkahipotézis megfogalmazása és árnyalása, amelynek bizonyítása csak a jövő feladata lehet.

*

A honfoglaló magyarságnál, akárcsak más sztyepei népek esetében, a társadalmi presztízs, a ranglétrán való emelkedés elsősorban a katonai tevékenység eredménye. De, amint erre már W. POHL rámutatott, a sztyepei társadalmakban nagy presztízsűnek tekintették a mestersegekben való kiemelkedő jártasságot is.¹⁴

A honfoglalás kori társadalom rangrétegződését nagyban befolyásolták a nyugat-európai és bizánci kalandozások. E katonai események megteremtették a lehetőséget egy társadalmi réteg számára, hogy katonai és ebből következően politikai szerephez jusson.

Így, a jelentős nemesfémnyereség következtében a társadalmi rang szimbolizálása is olyan méreteket öltött, hogy a kutató megpróbálkozhat a sírokban talált rangjelző tárgyak alapján a rangrétegződés rekonstruálásával.

A honfoglaláskori rangjelző tárgyak meghatározása bonyolult feladat. Egyes tárgyak rangjelző szerepét írásos adatok is bizonyítják, más tárgyaknak a rangjelző szerepe viszont kétséges, olyannyira, hogy a kutatók egy része nem is számol rangjelző szerepükkel.¹⁵

A honfoglaláskori magyar sírokban talált rangjelző tárgyak hűen tükrözik azokat a társadalmi realitásokat, amelyek következtében rangjelző tárggyá váltak, éspedig a sztyepei szokás- és életmódot. Rangjelző tárgyaknak első sorban a harci eszközöket és a harcban felhasznált más tárgyakat tekinthetjük. A rendszerezés szempontjából, tehát rendeltetésüket illetően a tárgyak lehetnek: 1. fegyverek; 2. veretes öv; 3. övre akasztott díszes, nagyértékű tárgyak; 4. lószerszámveretek. A két utolsó kategóriát nagyon óvatosan szokás a rangjelző tárgyak közé sorolni. Ez az óvatosság indokolt is, mivel lehetséges, hogy e tárgyak csak az egyén anyagi gazdagságát képezték, és nem a rangját jelezték.

A feltárt temetők rangjelző tárgyai mennyiségük által hathatósan képviselik „társadalmi minőségüket.” Egy rangjelző típus gyakorisága alapján megállapítható ennek a társadalmi jelentősége. Példaként, a verettel díszített öv sokkal kisebb rangot jelképezett, mint a sokkal ritkább aranyveretes szablya.

A dolgozat az 1996-os statisztika eredményeire támaszkodik, néhány fontos adattal kibővítve. 185 veretes övet tárgyalt 144 temetőből, 129 szablyát 83 temetőből, 24 lószerszámveretes sírt, 10 veretes tarsolyt, 25 tarsolylemezt.¹⁶ A bemutatott rangjelző tárgyakat tartalmazó sírok szigorú tipizálása olyan törvényszerűséget próbál kiemelni, amelyet ne lehessen a véletlen magyarázni, hanem csakis egy szervezett társadalom szokásaival, egy szigorú hadrenddel és ennek strukturáival, és amely, ha halványan is, de a rangjelző tárgyak révén 10. századi társadalmi-katonai realitásokra hívhatja fel a figyelmet.

1. Veretes övek

Az öv fontos szerepet játszott a sztyeppei harcok gyorsaságában. A lovas felső testét mozgásában semmi nem gátolhatta, ezért a fegyverei, tegezei, tarsolya az övéről csüngött le. Nem meglepő, ha ez a tárgytypus idővel rangjelző szerepet kapott. Ezt a szerepét a kutatásnak sikerült hathatósan bizonyítania.¹⁷ Habár az utóbbi időben merültek fel kétségek is ezirányban, nem sikerült igazolni az ellenkezőjét.¹⁸

Akárcsak más sztyeppe népek, a honfoglaló magyarság is használt veretes övet. A veretek aranyból, ezüsből és bronzból készültek. A tárgytypus rangjelző szerepére két adalék világít rá a leghatározottabban, és pedig a veretekkel díszített öves sírok az eddig ismert sírokhoz képest csak kis százalékarányt képeznek. A második megfigyelés legalább ennyire fontos: jó néhány esetben sikerült megfigyelni díszítetlen öv jelenlétét a sírokban. Ilyen eseteket ismerünk a Szered-Mácsédi dombokról¹⁹, illetve esetek sokaságát ismerjük, amikor az öv különböző tartozékai jelentkeznek.²⁰

A veretes övek előkerülésének a közege is érdekes dolgokra világít rá. Egyes temetőkből több veretes öves sírt ismerünk. Ilyen temetők Karos II–III. t.²¹, Kenézlő I–II.t.²², Tiszaeszlár-Bashalom I–II.²³, Tiszavasvári-Aranykerti tábla²⁴, Algyó²⁵, Homokmégy-Halom²⁶, Nagyszentmiklós-Puszta Bukova²⁷, Harta Tsz. Homokbánya²⁸, Szered-Mácsédi dombok.²⁹ Na-

gyon sok temetőből viszont egyetlen veretes öv sem ismert.

Az övek veretmennyisége egy másik elgondolkoztató tény. Ismerünk néhány esetet, amikor az öv mint ragyogó fémpánt veszi körül a harcos derekát. Ilyen veretekkel gazdagon díszített övek kerültek elő a zempléni, karosi, geszterédi stb. sírokból. Más sírok veretes övei csak néhány veretet tartalmaznak. Ilyen például a sajtényi³⁰, tiszaberceli³¹ stb.

Rangjelző tárgyaik alapján a veretes övet tartalmazó sírokat tíz csoportba soroltam. A tíz csoport a sírok többi rangjelző tárgyát is figyelembe véve olyan nagyarányú rangrétegződést mutat, amelynek révén e rangjelzést széles társadalmi skála viselhetette.

I. csoport. Sírjaiban a rangjelző tárgyak erős koncentrációját figyelhetjük meg. A veretes öv mellett megtaláljuk a nemesfémszerelések szablyákat (arany vagy ezüst), veretes fíjtegezt, tarsolylemezt, lószerszámvereteket. Ehhez a csoporthoz tartoznak a zempléni³² és geszterédi³³ magányos sírok, valamint a rakamazi³⁴, tarcali³⁵, karosi³⁶ temetők gazdag sírjai. E sírok a honfoglaláskor legismertebb temetkezései.

II. csoport. Megnyilvánulása a rangjelző tárgyai alapján egy valamivel szerényebb társadalmi rétegre utal. Találunk elemeket, amelyek az első csoporthoz kötik, de léteznek jól érzékelhető különbségek is. E csoport sírjaiból már nem ismerünk nemesfémszerelések szablyát, az öv is sokkal „szegényebben” van ellátva veretekkel, mint az előbbi csoport sírjaiban. Sajátos rangjelzői a csoportnak a díszítetlen szablya, a tarsolylemez és a veretes öv. E csoporthoz soroljuk a kenézlői I.t. 3. és 14. sírját³⁷, valamint a banai I. sírt³⁸.

III. csoport. Annyiban különbözik a II. csoporttól, hogy hiányzik a tarsolylemez, de jelen vannak a lószerszámveretek. Ilyen sírokat ismerünk Ládánybene-Benepusztáról³⁹, Kétpóról⁴⁰, Kolozsvár-Pata utcából⁴¹.

IV. csoport. Már nincsenek jelen a lószerszámveretek. Díszítetlen szablyák, veretes övek jellemzőek erre a csoportra. Ilyen rang-

jelzőkkel ellátott sírokat ismerünk a Szered-Mácsédi dombokról⁴², Nagykőrösről⁴³, Tiszaszederkényről⁴⁴, Gádorosról⁴⁵, Bihar-Somlyóhegyről⁴⁶, Földeákról⁴⁷, Gödöllő-Öregyhegyről⁴⁸, Budaörs-Tűzkőhegyről⁴⁹, Budapest-Pestlőrincről⁵⁰, Kolozsvár-Zápolya utcából⁵¹, Szeged-Jánosszállásról⁵², Nagymágocsról⁵³, Rétközberencsről, Szabadkígyósról és Tiszaeszlár-Bashalomról⁵⁴.

V. csoport. Rangjelző tárgyai közül már hiányzik a szablya, viszont a veretes öv társ mellékleteként felbukkan a tarsolylemez, néha a lószerszámveret. Ilyen mellékletekkel ellátott sírok: Izsák-Balázspusztáé⁵⁵, Szolnok-Strázshalom⁵⁶, Tiszaeszlár-Bashalom⁵⁷, Tuzsér-Boszorkányhegy⁵⁸, Karos-II.t.⁵⁹, Kiskunfélegyháza-RADNÓTI út⁶⁰.

VI. csoport. Rangjelző tárgyai révén nagyon hasonlít az előbbi csoportra. A karosi⁶¹, Tiszaeszlár-bashalmi⁶², Budapest-farkasréti⁶³ temetőkből és magányos temetkezésekben a veretes öv mellett megjelenik a veretes tarsoly. Ebből a csoportból is hiányzik a szablya.

VII. csoport. Jellegzetessége a rangjelző tárgyak teljes hiánya. Nem találunk sem veretes tarsolyt, sem tarsolylemez. Hiányzik még a szablya is. Jelen vannak a távolsági fegyverek, illetve különböző típusú harci balták. Néhány alkalommal felbukkannak a lóáldozat mellett a díszes lószerszámveretek⁶⁴. Ilyen típusú sírok: Szentés-Borbásföld⁶⁵, Nagymágocs-Mágocs-ér⁶⁶, Deszk-Újmajor Ambrusshalom⁶⁷, Algyő⁶⁸, Homokmégy-Halom⁶⁹, Kunadacs-Köztemető⁷⁰, Mohács-Téglagyár⁷¹, Balatonszemes⁷², Fonyódb. ⁷³, Zsombó-Bába dűlő⁷⁴, Szered-Mácsédi dombok (két sír)⁷⁵, Piliny-Leshegy⁷⁶, Karos-II.t.⁷⁷, Kenézlő-I.t. (két sír), Kenézlő-II.t. (két sír)⁷⁸, Déva-Mikro 15⁷⁹.

VIII. csoport. Nemcsak a többi rangjelző tárgyat nélkülözi, hanem már a reflexíjat is. A csoport mellékletei a nyíltegez, nyílcsúcsok, lószerszámok. Néha még felbukkannak a lószerszámveretek is. E csoportot a sírok hosszú láncolata jellemzi, és az egyszáz magyar szállásterületen ismertek. Ilyen típusú sírok: Tiszabezdéd⁸⁰, Tiszaeszlár⁸¹, Kunágota⁸², Szeged-Algyő⁸³,

Nagyszentmiklós-Bukova pusztáé⁸⁴, Kiskunfélegyháza-Izsáki út⁸⁵, Bátmonostor-ANGYAL L. földje⁸⁶, Vörs-Papkert⁸⁷, Dunaalmás-Homokbánya⁸⁸, Szered-Mácsédi dombok⁸⁹, Vágvörösvár⁹⁰, Nógrádsáp-Tatárka⁹¹, Perse⁹², Jászszentandrás-Járastanya⁹³, Kenézlő-II.t. (két sír),⁹⁴ Vereb⁹⁵.

IX. csoport. Sírjait más rangjelző tárgyak és fegyverek hiánya jellemzi. Ilyen sírok ismeretesek Gáva-Vásártérről⁹⁶, Tiszabercel-Újsorról⁹⁷, Hajdúböszörményről⁹⁸, Kunágotáról⁹⁹, Szarvas-Tessedik utcából¹⁰⁰, Sajtényről¹⁰¹, Tiszajenő-Eperjesi telepről¹⁰², Homokmégy-Halomról¹⁰³, Jánoshalma-Kisrátáról¹⁰⁴, Kecel-Lehóczky tanyáról¹⁰⁵, Kecel-Vádéi dűlőről¹⁰⁶, Nagylók-Erdőmajorról¹⁰⁷, Sárbogárd-Trinker tanyáról¹⁰⁸, Szekszárd-Hidaspetréről¹⁰⁹, Dömsöd-Szórhalompusztáról¹¹⁰, Dőr-Kápolna dűlőről¹¹¹, Neszmély-Melegeshegyről¹¹², a Szered-Mácsédi dombokról¹¹³, Vágselyéről¹¹⁴, Jászszentandrás-Járastanyáról¹¹⁵, Rakamaz-Strázsadombról¹¹⁶, Karosról¹¹⁷, Hencidáról¹¹⁸, Kenézlőről¹¹⁹, Tiszakécskéről¹²⁰, Mezőhegyesről¹²¹, Harta-Tsz. Homokbányáról¹²², Domaszékről¹²³.

X. csoport. Maradék „csoport”. Ezek a leletek részben a múzeumok raktáraiból kerültek elő. Egy másik részét a csoportnak azok a veretek képezik, amelyek másodlagos helyzetben kerültek elő, tehát rangjelzőnek, elemzésre felhasználhatatlannak, csak a statisztika szempontjából fontosak. Sajnos ez a csoport elég nagy, körülbelül 70 lelet sorolható ide.

Veretes övet tartalmazó sírok halottai között, mint láttuk, a rangjelző tárgyak alapján jelentős rangkülönbségek mutatkoznak. Erre a rangkülönbségre a veretek mennyisége is utal. A leggazdagabb veretekkel feldíszített öveink a legismertebb sírokból kerültek elő, az úgynevezett „vezéri körből.” A zempléni sírban 79 veret található az övön, a geszterédi bolygatott sírban 28, a rakamazi (ugyancsak bolygatott) „A” sírban 28, a karosi II.t./52. sírjában 33, a II.t./29. sírjában pedig 54.

E gazdagság fokozatos csökkenése figyelhető meg a csoportok esetében, a veretek

száma fogyó tendenciát mutat. Ugyanakkor a veretmennyiség csökkenése az öveken párhuzamos más rangjelző tárgyak mennyiségi és minőségi csökkenésével is az említett sírokból. Ez a IX. csoport esetében éri el a mélypontot, mivel ezekben a sírokból már semmilyen rangjelző nem található.

Néhány gondolat a tárgytypus kronologizálásáról. Nagyon fontos, hogy a 10. század második felére keltezett S végű hajkarika veretes öv társaságában mindeddig egyetlen alkalommal jelentkezett. Legalább ennyire fontos, hogy 29 szablya társaságában került elő veretes öv, míg karddal csak Kömpöcről és Kajárpécéről¹²⁴ ismerünk veretes öves sírokat. Az is nagyon fontos, hogy a veretes övekkel előkerült érmék a század első felére kelteznek ezeket a sírokat. Ugyanakkor a legtöbb temetőt, amelyből veretes övet ismerünk, a leletei alapján a század első két harmadára keltezték.

Érdekes időrendi tanulságokkal szolgál a két szeredi temető leleteinek az összehasonlítása. Az I. temetőben hat alkalommal fordul elő veretes öv, az 1/57. sírban pedig szablya veretes övvel fordul elő. A szablyák keltezése elsősorban a 10. század első felére már rég eldöntött dolog.¹²⁵ Az I. temetőben keletről hozott tárgyak is előfordulnak. A temető 10. század első felére való keltezését tehát minden adat támogatja.

A II. temető teljesen ellentéte az elsőnek. A szablya helyett a karoling kard jelentkezik, amely tipológiája alapján a 10. század második felére keltezhető. E temetőben nem ismerünk egyetlen veretes öves sírt sem. Ugyanakkor a sírok mellékletei között sem ismerünk keleti eredetű tárgyakat.

A fentiek alapján a veretes övek rangjelző tárgyként való használata a 10. század első két harmadára keltezhető. A másodlagosan felhasznált övveretek átnyúlhatnak a 11. századba is. Az is fontos, hogy a század utolsó felében a temetkezési szertartások fokozatosan leegyszerűsödnek. A rangjelző tárgyak közül már csak a kétélű kardok jelentkeznek. Ez a korszak azonban már nem tárgya ennek a dolgozatnak.

2. Díszítetlen szablyák

A szablya a közelharc legfontosabb fegyverneme. A honfoglaláskori szablyák használatát még a század elején bemutatta KOVÁCS I.,¹²⁶ de egy kifejezetten a szablyákkal foglalkozó munka a mai napig sem készült.¹²⁷

A dolgozatban a szablya szimbolikája érdekel, a fő kérdés az, hogy ez a fegyvernem milyen katonai rangot jelez, és képviselhet-e ebből kifolyólag társadalmi presztízt?

Akárcsak a veretes övek esetében, a sír más rangjelző tárgyai és más jellegű társ mellékletei alapján a szablyák is több csoportba sorolhatóak.

A szablyák, mint rangjelző tárgyak használatát nemcsak az írott források bizonyítják, hanem azok a felmérések is, amelyek a vágófegyverek előállításának időtartamát és értékét célozták. A fegyver előállítása 10–15 órát vehetett igénybe és jelentős értéke lehetett.¹²⁸ A leíró források szintén a fegyver nagy értékéről beszélnek.

A díszítetlen szablyák öt lehetséges csoportja:

I. csoport. Sírjaiban a szablya mellett feltűnik a veretes öv, illetve a lószerszámveretek. Ehhez a csoporthoz sorolhatóak a Kolozsvár-Pata utcában, Ládánybene-Benepusztán és a Kétpón¹²⁹ feltárt sírok. Ez a csoport azonos a veretes öves sírok III. csoportjával.

II. csoport. Jellegzetes rangjelző tárgyai a tarsolylemez, a szablya és a veretes öv. Ilyen típusú sírok a banai 1. és a kenezlői 3. és 14. sír.¹³⁰ E csoport azonos a veretes öves sírok esetében említett II. csoporttal.

III. csoport. Rangjelző mellékletei a már említett érdekes jelenségre hívják fel a figyelmünket. E csoport sírjaiban már nem találjuk a veretes övet, a szablya mellett csak a veretes tarsoly ismert. Ehhez a csoporthoz sorolhatjuk a karosi¹³¹, újfahértói¹³² és bodrogszerdahelyi¹³³ sírokat.

IV. csoport. Azonos a veretes övek rendszerezése során a IV. csoportba sorolt sírokkal. Specifikus rangjelző tárgyai a szablya és a veretes öv. A csoportot a szeredi, nagykőrösi, nagy-

mágocsi, tiszaszederkényi, gádorosi, bihari, földéaki, gödöllői, Budaörs-tűzkőhegyi, Budapest-pestlőrinci, kolozsvári, Szeged-jánosszál-lási, rétközberencsi, Tiszaeszlár-bashalmi, szabdkígyósi sírok alkotják.¹³⁴

V. csoport. A legegyszerűbb a díszítetlen szablyás sírok csoportja. Más rangjelző tárgyat nem ismerünk, mellékleteik inkább távolsági fegyverekből álltak. E csoport halottai közül sokan még lovas-, illetve szimbolikus lovas temetkezésben sem részesültek.¹³⁵ Ez kiemeli a lóáldozat társadalmi presztízsét. A csoport a társadalomban alacsonyabb ranggal foglalhatott helyet.

A szablyás sírokat tartalmazó temetőket másfelől két csoportba sorolhatjuk:

I. csoportba azok a temetők, amelyekből több szablyás sírt ismerünk, illetve

II. csoportba azok a temetők amelyekből csak egyetlen szablyás sírt ismerünk.

A következőkben a honfoglaláskor régészetének egyik legérdekesebb, ugyanakkor legkevésbé tárgyalt problémájáról szükséges néhány szót ejteni.

Közismert, hogy a szablyás sírok 68 esetben nem tartalmaznak veretes övet. A veretes övek száma 186, de csak 29 alkalommal társul a két rangjelző. Ezt a talányt fokozza az is, hogy számos temetőben felbukkannak mind a szablyát tartalmazó sírok, mind pedig a veretes öves sírok, de következetesen kikerülnek egymást. Csak a temetők leggazdagabb sírjai tartalmaznak veretes övet is. Miért csupán ezekben társul a két tárgytípus?

Időrendi okokat aligha lehet felhozni, mivel mind a két tárgytípus a század első két harmadára keltezett.

A dolgozat munkahipotézise egy szokásjogi szabályozást feltételez. A nomád társadalmakban (de nemcsak ezekben az esetekben), a rang nemcsak örökölt, hanem szerzett is lehetett. Ezek a társadalmi normák a honfoglaló magyarságra is vonatkoztathatóak. Ismereteink szerint a honfoglaló magyarság esetében az örökölt rang jóval becsesebb volt, mint a szerzett rang, tehát a

társadalmi szerveződés folyamata már előrehaladott állapotban lehetett.¹³⁶ Ennek ellenére a szerzett rang jelentőségét sem szabad elhanyagolnunk. A jelzett munkahipotézis fő tétele az, hogy a rang kétféle forrását jelölhették különféle rangjelző tárgyakkal is. A dolgozat ezt szeretné alátámasztani.

Már RÉVÉSZ L. sejteti, miért kerül ki egymást a szablyák és veretes övek a sírokban,¹³⁷ azonban nem taglalja a jelenséget. Anynyit jelent ki csupán, hogy több, mint valószínű, kétféle rangot, pozíciót jeleznek, és ezt a Felső-Tisza vidék temetőinek a jellegzetességei közé sorolja. Felmerülnek azonban olyan kérdések: ha ez ilyen egyszerűen megragadható (a szablya, illetve a veretes öv két rang jelképe), akkor miért kapta a II.t./52. sír halottja egyszerre a kétféle rangjelző tárgyat.¹³⁸

Azt a feltételezést, miszerint, ha a két rang két külön típushoz tartozik, akkor a veretes öv az örökölt rangot volna hivatott jelképezni, míg a szablya a szerzett, a kivívott rang szimbóluma lenne, három észrevétel tűnik alátámasztani:

a. I. Az övveretes sírok chorológiai elterjedése a Kárpát-medencében jóval általánosabb a szablyás síroknál. A szablyás sírok bizonyos területekről mutathatóak ki, más vidékeken ritkák. Nagyon fontos az, hogy főleg a szablyás sírok által jelzett területekről sikerült kimutatni az úgynevezett „katonai kíséreték” temetőit. A veretes öv viselése úgy tűnik, azért nem jellemző itt, mert a kíséretnek természetesen inkább a szerzett érdemekre volt lehetősége, a szablya-melléklet ilyen jellegű rangjelző volna. Ebből a szempontból fontos következtetések szűrhetőek le a karosi II. temetőtérkép elemzéséből. Könnyen megfigyelhető, hogy a legrangosabb 52 sír köré összpontosul a veretes öves sírok nagy része, míg a szablyás sírok a temető más pontjain kaptak helyet. A temetőtérkép alapján a vezért valószínűleg rokoni kapcsolatok fűzték a köréje temetett veretes öves halottakhoz, tehát az utóbbiak rangja feltehetően a származáson alapszik.¹³⁹

b. II. 34 olyan sírt ismerünk, amely nem tartalmaz fegyvert, tehát nehezen hihető, hogy fegyverrel vívták ki jogukat veretes öv viseletére.

c. III. A legmeggondolandóbbak bizonyos antropológiai eredmények. A kenézlői és a karosi feltárást követő antropológiai vizsgálatok alapján a csak szablyát viselők érett korúak vagy idősek. A karosi II.t. 5., 6., 20. sírjának halottja idős, a 41. síré érett korú, a 36. síré pedig, bár az életkort nem sikerült pontosan behatárolni, gyerek aligha lehetett. Hasonló a helyzet a kenézlői II. temető esetében, ahol a szablyások szintén érett korúak vagy idősek lehettek.¹⁴⁰

A jelenséget más oldalról szemlélve ugyancsak fontos részeredményekhez jutunk. A csak veretes övet viselő halottak esetében sokkal változatosabb életkori sajátosságokat figyelhetünk meg. A karosi II.t./2. és 35. sírban, valamint a kenézlői II.t./6/31-es sírjában a veretes övet viselők gyerekek. E sírokban nem találunk fegyvert, de más rangjelző tárgyat sem. A karosi II.t./14-es sírjának halottja pedig fiatal korú, és veretes öv mellett már íjat és nyílvevesszőket kapott fegyverként. Ugyancsak ilyen fegyvereket kapott a veretes öv mellé a kenézlői II.t./20/45. sírjának halottja, aki fiatal férfi.¹⁴¹

A veretes öv viseletét tehát nem az életkor határozza meg. Ha a veretes öv rangjelző, ez a rang csak egyféle lehet, éspedig öröklött, mivel nehezen képzelhető el, hogy a gyerekek valamilyen tevékenységben szerezték a kitüntetését.

Egy másik régészeti-antropológiai eredmény, amely a feltevést alátámaszthatja: Izsák-Balázspusztán egy nyomorék gazdag temetkezését tárták fel. A társadalmi rangot, presztízszt veretes öv, tarsolylemez szimbolizálja. Ugyanakkor nyomorékként ezt a társadalmi rangot nehezen szerezhette meg személyes érdemekkel, inkább eredete révén viselhette a veretes övet és a tarsolylemezt.

A szablya ezzel szemben annál inkább lehet személyes érdem jele. Mind a mai napig nem ismert olyan szablyás sír, amely gyerekvagy fiataloké. Már RÉVÉSZ is a katonai vezetők testőrgárdáját látta a szablyásokban – a testőr-gárdába tartozás persze így csak egyik

alternatívája a személyesen megszerzett rangnak.¹⁴²

Ha a feltételezés áll, tehát a veretes öv viszont az öröklött rang szimbóluma, akkor föltétlenül szükséges értékelni azokat a sírokat, amelyekben mind a két rangjelző jelentkezik.

A már említett 29 sír egyik része a régészeti környezet alapján az úgynevezett „katonai kíséretnek” temetőiből ismert (Kolozsvár, Karos, Kenézlő). A szablyás-veretes öves sírok másik része egy másik temetőtípusra jellemző. Utóbbiak néhány sírből állanak, valószínűleg kiscsaládi temetkezések. Ehhez a csoporthoz tartozik Gádoros¹⁴³, Tizzaszederkény¹⁴⁴ stb. Milyen társadalmi helyzetük lehetett az ide temetetteknek? Az említett katonai kíséret jellegű temetőkben az ilyen sírokban a közösség katonái vezetőit láthatjuk, akiknek módjukban állt a katonai kíséret fenntartása. A néhány síros kiscsaládi temetők szablyás-veretes öves halottai valószínűleg hasonló társadalmi pozíciót foglaltak el, tehát öröklött rangjuk eleve adott volt, katonai tevékenységük révén pedig szerzett ranghoz is magasabbhoz juthattak, ezért kísérelhetők őket utolsó útjukra mind a két rangjelző. Nagyon fontos, hogy a szablyákat nyolc alkalommal nemesfémmel díszítették, tehát viselőik a politikai elitnek is jelentős alakjai, tényezői voltak a 10. században. A nemesfémszereléses szablyás sírokról azonban később.

3. Az öv tartozékai

Az övről lecsüngő tárgyak jelentősége közismert. A fenőkövet, a kést, a csiholó acélt tároló tarsolyok az előkelők esetében gazdagon díszítettek. Azonban máig folyik a vita, hogy ezek a díszített tarsolyok rangjelzőként értékelhetők vagy csak az anyagi gazdagság kifejezőiként, mint például egy arany hajkarika vagy karperec. Volt-e szabályozva a tarsoly viselete? A tarsolylemezes sírok a mellékletek szempontjából nagyon változatosak, és nem igazán lehet következetességet megfigyelni. Másrészt ezek a sírok elég kis számúak, ráadásul az ilyen leletek egy része szórványleletként került a múzeumok raktárába.

Díszítésmódjuk alapján a szóban forgó tarsolyok lemezzel, illetve veretekkel díszítettek. Lemezzel díszített tarsoly 26 alkalommal került napvilágra, veretes tarsoly csupán 10 alkalommal.¹⁴⁵

A díszített tarsolyok Kárpát-medencei elterjedésének a térképe azt a benyomást kelti, hogy csak egyes területekre jellemző a tarsolydíszítés. Ilyen terület a Felső-Tisza vidéke, amelyet a régészet legújabb álláspontja alapján a 10. századi magyar fejedelemség központjaként is értékelnek. Az itt előkerült tarsolyok művészi megmunkálása és anyagi értéke alapján joggal gondolhatunk e tárgyak rangjelző értékére. Milyen rangot fejezhetnek ki azonban ez esetben, megválaszolatlan. A bizonytalanságot olyan adalékok is fokozzák, mint az, hogy tarsolylemezt az Izsák-balázspusztai nyomorék sírja is tartalmaz, de van eset, amikor csak szablya társ melléklettel jelentkezik.

Hasonlóképpen, a veretes tarsolyok három alkalkommal veretes övvel, ugyancsak három alkalommal szablya mellékleteként láttak napvilágot. A karosi II. temetőben mind a két esetet ismerjük, a 11-es sírban nemesfémszereléses szablyával, a 61-es sírban pedig veretes öv társ mellékleteként ismert a veretes tarsoly.¹⁴⁶

A tarsolylemezes és veretes tarsolyt tartalmazó sírok lehetséges csoportosítása a rangjelző tárgyak alapján:

3a. Tarsolylemezes sírok

26 ilyen tárgytípust ismerünk, ebből azonban nyolc értékelhetetlen. A megmaradt tarsolylemezes leletek a sírok más rangjelző tárgyai alapján nyolc csoportba sorolhatóak:

I. csoporthoz a Rakamaz-strázsadombi „A” sír tartozik. A társuló rangjelző tárgyak: aranszereléses szablya, veretes öv, tarsolylemez.¹⁴⁷

II. csoport. Rangjelzői ugyanilyen tárgyakból állanak, azonban a szablyát már nem díszítik arany fémszereléssel, hanem csak ezüsttel. Ugyanakkor e sírok rangjelzői mellett megjelenik a veretes íjtegez. Ehhez a csoporthoz tartozik a tarcali¹⁴⁸ és a karosi II.t./52.¹⁴⁹ sírja.

III.csoportban a banai¹⁵⁰ és a kenézlői I.t. 3. és 14-es¹⁵¹ sírok sorolhatóak. Ez már szerényebb a rangjelző tárgyak alapján, mivel a szablyát nem díszítik nemesfémszereléssel. Ugyanakkor a veretes öv hozzátartozik a sírok rangjelzőinek csoportjához.

IV. csoport. Tarsolylemezes sírjainak a rangjelző tárgyai már jelentősen különböznek az első három csoporttól. Ami a legfontosabb, ebben az esetben sem jelentkezik a sírok rangjelző tárgyaiként a veretes övek, hanem csak a szablyák. Ilyen sírokat ismerünk Szolvaváról¹⁵² és Tiszabedédről¹⁵³.

V. csoport. Rangjelzői alapján szöges ellentéte az előbbi csoportnak. E csoportban a szablya már nem ismeretes, a tarsolylemez mellett a veretes öv és a lószerszámveretek bukkannak fel. Ilyen típusú sírok ismeretesek Kiskunfélegyházáról¹⁵⁴, Karosról¹⁵⁵ és Izsák-Balázspusztáról¹⁵⁶.

VI. csoportot az eperjeskei 2. és 3. sírok alkotják.¹⁵⁷ E csoport sírjaiban a tarsolylemez mellett, mint rangjelző, csak a veretes íjtegez ismeretes. Hiányzik a szablya és a veretes öv is.

VII. csoport. Tarsolylemezes sírjainak társ-rangjelzője egyedül a veretes öv. Ilyen rangjelzőkkel ellátott a tuzséri 6.¹⁵⁸ és a Tiszaeszlár-bashalmi 10.¹⁵⁹ sír.

VIII. csoport. Sírjaiban már nem találunk semmilyen rangjelzőt. A tiszánánai 1-es¹⁶⁰ és a kenézlői II.t./20.¹⁶¹ sírjából csak nyílcsúcsokat ismerünk.

A tarsolylemezzel ellátott sírok némelyike már nem lovastemetkezés. Ilyen esetek Tuzsér, Tiszánána.

A tarsolylemezesek a társadalmi-katonai ranglétra különböző fokán helyezkednek el. Csak szablyások és csak veretes övesek egyaránt használták ezt a rangjelzőt, de fontos, hogy inkább a veretes övesek. Csak szablyával a tarsolylemez mindössze két alkalommal jelentkezik. Az I–III. csoport esetében mind a két rangjelző tárgy ismeretes, azonban ezek a sírok a 10. századi magyar szállásterület leggazdagabb sírjai.

DIENES I. elgondolása, miszerint e tárgy a magyar nagyfejedelem kitüntetése lett volna, megoldaná a tárgy szimbolikáját.¹⁶² A helyzetet azonban bonyolítja az Izsák-balázspusztai temetkezés, amelynek halottját nem nagyon részesíthették kitüntetésben. Ugyancsak érthetetlen a korszak legismertebb sírjainak a tarsolylemezhiánya.¹⁶³ E rangjelző értékelése tehát korántsem tekinthető lezárt kérdésnek.

3b. Veretes tarsolyok

A különbségek a tarsolylemezek és a veretes tarsolyok között csak a díszítésben jelentkeznek, illetve a különböző eredetükben. A tarsolylemezeket a kutatás magyarnak tartja, míg a veretes tarsoly eurázsiai elterjedésű. Ezért is kapta a „Csernigov” nevet.¹⁶⁴ Ugyanakkor időrendi eltolódás is van a tárgyak használatának kezdeté között. A tarsolylemezek a Kárpát-medencei magyar szállásterületen mutathatóak ki elsősorban.¹⁶⁵ Az azonban teljes határozottsággal állítható, hogy a két tárgytípust párhuzamosan használták a Kárpát-medencében.

A veretes tarsolyos sírok Kárpát-medencei felbukkanása még a tarsolylemez síroknál is ritkább, és ami ennél is szomorúbb, hogy ebből is három tarsolyos sírt bolygatottsága miatt nem lehet felhasználni az elemzéshez. Ezek a karosi I.t. 9. és az újfehértói sírok leletei.¹⁶⁶

A társ-rangjelzők alapján a sírokat három csoportba oszthatóak:

I. csoportot a karosi II.t./11. sír képviseli.¹⁶⁷ A csoport jellegzetes rangjelző tárgya a nemesfémszerelések szablya, a veretes tarsoly. Hiányzik a veretes öv.

II. csoport sírjait a karosi II.t./61.¹⁶⁸, a Tiszaeszlár-bashalmi II.t./13.¹⁶⁹, a Budapest-farkasréti¹⁷⁰ sírjok alkotják. Jellemző társrangjelzők a veretes öv és a lószerszámveretek (utóbbi csak a farkasréti sírban). Lehetséges, hogy a farkasréti halott magasabb társadalmi rangú volt, de ez a sír nem szakszerű ásatás nyomán került elő és nem lehetünk biztosak abban, hogy a leleteknek nem csak egy töredékét ismerjük-e.

III. csoportba a karosi II.t./41.¹⁷¹, a bodrogszerdahelyi 3.¹⁷² sírok tartoznak. E csoport a rangjelzők alapján egészen ellentéte az előbbi csoportnak, mivel a veretes öv helyett a szablya jelentkezik mint rangjelző tárgy.

IV. csoportba egyedül a lengyelországi przemysli 6-os sír tartozik.¹⁷³ Bár nem a Kárpát-medencében került elő, a mai Przemysl valószínűleg a 10. századi magyar szállásterülethez tartozott.

A veretes tarsolyt viselők köre tehát szintén rétegződött. A csoport tagjainak nem hordott egyszerre veretes övet és szablyát. Jellemző a két karosi sír: a II.t./41-es sírből szablyát, míg a 61-es sírből veretes övet ismerünk.

A csoport a Felső-Tisza vidék temetőiben koncentrálódik, problémája nem megoldott.

4. Készenléti, veretekkel díszített íjtegezek

Az íjtegez használata általánosan elterjedt volt. Veretekkel való díszítése azonban nagyon kisszámú sír esetében figyelhető meg. A tárgy rangjelző voltával a sírok régészeti környezete, további rangjelzői és a díszítésmód alapján számolhatunk. Amint azt már RÉVÉSZ L. jelzi, adataink vannak e tárgyak szimbolikájára vonatkozóan is. E tárgyak fontos rangjelző voltára utal maga a leletek kis száma és az a tény is, hogy ezek a sírok a honfoglaláskor leggazdagabb temetkezéseinek számítanak. Ugyanakkor, az aranszerelések szablyás sírokból nem ismeretesek. Fontosnak tűnik az is, hogy, akárcsak a veretes tarsolyok, a díszített íjtegezek is a Felső-Tisza vidékén koncentrálódnak.

Rangjelző tárgyaik alapján a veretes íjtegezt tartalmazó sírok három csoportba sorolhatóak:

I. csoportba a karosi II.t./52. és a III.t./11. sírok tartoznak. Rangjelzőik között feltűnik a nemesfémszerelések szablya, a veretes öv, tarsolylemez, lószerszámveretek.¹⁷⁴

II. csoporthoz a kenézlői I.t./3-as¹⁷⁵ és a bodrogszerdahelyi, 1937-ben feltárt sír¹⁷⁶ tartozik. E csoport rangjelző tárgyai között megtalál-

hatjuk a díszítetlen szablyát, a veretes övet és a tarsolylemezt.

III. csoporthoz az eperjeskei 2. és 3. számú sírok sorolhatóak.¹⁷⁷ A két sír rangjelző tárgyai a tarsolylemez és a veretes készenléti íjтеgez. Nagyon érdekes, hogy mind a szablya, mind a veretes öv hiányzik.

Valószínű, hogy a veretes íjтеgezűek fontos szerepet tölтtek be. Erre utal a sírok gazdagsága is rangjelző tárgyakban.

A tárgyat díszíтsmódja alapján katonai rangjelzőnek fogadhatjuk el, tehát lehetett a személyes érdem kifejezője. Ha így volna, a megfelelő személyes érdem ugyanakkor szűkebb réteg számára volt megszerezhető, gondoljunk a sírok rangjelzőinek a gazdagságára. Az íjтеgezen levő veretek szimbolikájának az értékelése szintén fontos következtetésekhez vezethet. A tárgy közepén elhelyezkedő korong a napot jelképezheti, és a napkorong a künde szimbóluma volt.¹⁷⁸ A korong karosi, eperjeskei és kenézlői sírokban bukkan fel. RÉVÉSZ L. feltételezése szerint e tárgyak a nagyfejedelem kíséretéhez tartozó katonai kíséreték kisebb-nagyobb vezetőié lehettek. Amint az előbbi rendszerezésből is kitűnik, az ezt a rangjelzőt viselők rétege is tagolt lehetett, erre utal a sírokban talált rangjelző tárgyak közötti mennyiségi és minőségi különbség. Az elgondolást nagymértékben alátámasztja a mai honfoglaláskori régészet említett új elképzelése, amely szerint a 10. század első felében a nagyfejedelemi központ a Felső-Tisza vidékén helyezkedett el.

Utolsó megjegyzésként kiemelhető, hogy a korszak leggazdagabb sírjaiból hiányoznak, és ezt a jelenséget sokféleképpen lehet értékelni.

5. Nemesfémszerelékес szablyák

A rangjelző tárgyak utolsó csoportját a nemesfémszerelékес szablyák képezik. E díszítést a szablyák markolatán, keresztvasán, illetve hüvelyén lehet megfigyelni. Legjelentősebb képviselőjük a bécsi szablya.¹⁷⁹ A dolgozatban a sírok rangjelző tárgyaival foglalkozunk és így többbit nem használhatjuk fel az elemzésekhez.

A szablyák nagy értékéről már szóltunk. Azonban a nemesfémmel felszerelt szablyák

értéke többszöröse lehetett a díszítetlen szablyakénál. Ehhez hozzátartozik, hogy a díszített szablyák/kardok a népvándorlás minden korszakában rangjelzőnek számítottak, így a hun, gepida, avar régészeti kultúrák esetében is.¹⁸⁰

A nemesfémszerelékес szablyák két csoportba sorolhatók:

I. Aranyszerelékес szablyák

II. Ezüstszerelékес szablyák

A két csoportba való sorolást nemcsak a két nemesfém indokolja, de a sírok többi rangjelzője és más mellékletek változatossága is, nem utolsósorban a temetkezések típusa. Az aranyszerelékес szablyás sírokban a mellékletek jelentős része aranyból készült, így a zempéni sír hajkarikái, nyakperce, karperecei, lábpercei. A geszterédi magányos sírban a karperec és a gombok készültek aranyból, a rakamaziéban pedig a szemfedő lemezek.

Az ezüstszerelékес szablyás sírok mellékletei határozott „szegényedést” mutatnak. A ruházat ékességei már ezüstből vagy bronzból készültek.

A temetkezéstípus között is jelentős különbségek léteztek. A geszterédi és a zempléni sírok magányosak és a szakszerűen feltárt zempléni sír esetében sikerült megfigyelni, hogy valóságos kamrárt képeztek ki. Az ezüstszerelékес szablyás sírok viszont a katonai temetőkben, illetve kis családi temetkezések esetében figyelhetőek meg.

I. csoportba (aranyszerelékес szablyás sírok) a zempléni¹⁸¹, geszterédi¹⁸² és a rakamazi¹⁸³ aranyszerelékес szablyás sírok tartoznak. A geszterédi és a zempléni sírok magányosak, a zempléni sír esetében külön sírkamrárt hoztak létre: a 3 méter mély gödröt fával bélelték ki. A rakamazi „A” sír a temető vezető sírja.

Az aranyszerelékес szablyás sírok társrangjelzői is a társadalmi rangban jelentős személyiségekre utalnak: nagyon gazdagon díszített veretes öv, lószerszámveretek. Nagyon furcsa, hogy ezekben a nagyon gazdag sírokban hiányoznak az olyan rangjelzők, mint a veretekkel díszített íjтеgez és a tarsolylemez (a rakamazi sírt kivéve).

A három sír esetében sok jellegzetességet rögzíthetünk. Az övek nagyon gazdagon díszítettek,¹⁸⁴ a lószerszámveretek is nagyszámban jelentkeznek. Az ékszerek nagy többsége aranyból van, kivéve a zempléni és a rakamazai ruhavezeteket, amelyek ezüsből vannak készítve és aranyozott háttérrel díszítve.

A zempléni temetkezésben talált ezüstszerelésére külön is szeretnék még visszatérni.

A csoport tehát régészeti szempontból egy egységes csoportot, úgy a rangjelző tárgyak, mint az öltözék egyéb ékességei alapján. A zempléni és a geszterédi sírok típusa is ezt az egységet húzza alá, habár a geszterédi sír esetében nem történt szakszerű feldolgozás, de magányos jellege és topográfiai helyzete a zempléni sírra hasonlít. Jellegzetességei alapján a csoport határozottan elkülönül az ezüstszereléses szablyások csoportjától.

II. csoport (ezüstszereléses szablyás sírok)

Az ezüstszereléses szablyás sírok csak temetőkből ismertek. E temetők típusainak azonban kétféle változatát ismerjük. Az első típust a „katonai kíséretnek” temetői képviselik, míg a másodikikat a néhány sírből álló családi sírkertek.

Az első típushoz tartoznak a karosi II. temető 50., 52.; a III. temető 11. sírja, míg a második típusú temetőhöz a tarcali és az aradi temetkezések. Nem lehet eldönteni, hogy milyen típusú temetőből kerülhetett elő a tiszasülyi ezüstszereléses szablyás sír.

A rangjelzők alapján a csoport három alcsoportra osztható:

a. alcsoport a karosi II.t./52., III.t./11.¹⁸⁵ és a tarcali 1.¹⁸⁶ sírt. Rangjelzőik: ezüstszereléses szablya, veretes öv, tarsolylemez, veretes íjtegez, lószerszámveretek

b. csoport a karosi II.t./50.¹⁸⁷ és a tiszasülyi¹⁸⁸ sírok. Rangjelző tárgyaik a veretes öv és a díszített szablya

c. csoport a rangjelzőik alapján a karosi II.t./11.¹⁸⁹ és az Arad-csályai¹⁹⁰ sírok. Fő jellegzetességük a veretes öv hiánya, illetve a karosi sírban felbukkan a veretes tarsoly.

Akárcsak a többi rangjelzős sír esetében, az ezüstszereléses szablyás sírokban is rétegző-

dést figyelhetünk meg, a rangjelzős tárgyak „minősége” alapján.

Összegezve: az arany- és ezüstszereléses szablyás sírok a környezetük és rangjelző tárgyaik alapján mutatnak hasonlóságot, de léteznek jelentős eltérések is köztük.

*

A honfoglaláskori sírokat összefoglalásként a dolgozat rangjelző mellékleteik, valamint a temetkezések jellege és környezete alapján hat csoportba sorolja, a csoportokat több alcsoportra (1. táblázat). A rendszerezés nem egy társadalmi rangrétegződést, hierarchiát kíván rekonstruálni, csupán tipologizál. Ugyanakkor, fényében eddig regionálisnak tartott jelenségek inkább általánosnak látszanak. A sírok „felszereltsége” rangjelző tárgyakkal, létező társadalmi szabályozást látszik megerősíteni. Egyes sírok mellékleteinek az azonossága legalábbis erre utal, hiszen térben akár több száz kilométer választhatja el őket egymástól. Példaként említhetjük a szeredi I.t./1/57-es sírjának rangjelzős tárgyakban való azonosságát a kolozsvári ZÁPOLYA utcai 1. sírjának mellékleteivel, vagy az Izsák-balázspusztai magányos sír rangjelzős tárgyainak az azonosságát a karosi II.t./29-es sírjának a rangjelző tárgyaival. Mindezt nehéz volna pusztán véletlen egybeesésnek tekinteni.

A hat csoport sírjainak megoszlása a Kárpát-medencében nem egyenletes. Egyes csoportok, mint például az A. és B. csoport sírjai első sorban a Felső-Tisza vidékére koncentrálnak, és rangjelzős tárgyaik gazdagságával egyetlen más csoport sírjai sem versenyezhetnek. A következő csoportok sírjai kimutathatóak a Kárpát-medence más pontjairól is, ezek azonban (katonai) rangban alacsonyabb szinten állhattak mint a Felső-Tisza vidéki társaik. Példaként: a kolozsvári Pata utcai 25. sír halottja valószínűleg egy katonai kíséret vezetője lehetett, akárcsak a karosi II.t./52. sírban nyugvó. A kolozsvári „vezér” rangjelző tárgyai azonban jóval szerényebbnek tűnnek. A Felső-Tisza vidéki leletgazdagság valószínűleg csakugyan a 10. századi magyar fejedelemség központjával magyarázható.

A hat csoport sírjai:

A. csoport. Úgy a temetkezés jellege, mint a rangjelző tárgyak alapján egyedi csoportot alkot. A csoport sírjai magányos temetkezések (ki-véve a rakamazit); a zempléni sír esetében pedig sikerült megfigyelni a sírkamrát. Sajnos, a gesz-terédi sírt ilyen szempontból nem teljes értékű.

A rangjelző tárgyak is egyedi jelleget mutatnak: aranszerelékes szablya, nagyon gazdagon díszített veretes öv, veretekkel díszített lószerszám. Az öltözék ékszerai is hasonló pompában tündökölnek: hajkarikák, nyakpereg, karperecek, lábperecek aranyból; az öltözéken aranyozott ezüst pitykék. A zempléni sírban olyan tárgy is került elő, amely a hun, gepida és avar korszakokból ismert fejedelmi sírokban általános: konyhai edények. A zempléni csésze ezüsből készült és készítési helye valószínűleg Szogdiána.

Az egyediség szempontjából hasonlóan fontos a sírkamra és az aranszerelékes szablya. Sírkamrát mást nem ismerünk a Kárpát-medencei magyar temetkezések között, ami valószínűleg a halott jelentős társadalmi pozíciójával magyarázható. Ide kapcsolódik az aranszerelékes szablya kérdése is.¹⁹¹

Az A. csoport sírjai kivétel nélkül a Felső-Tisza vidékéről kerültek elő, arról a területről, amelyről a katonai kísérek temetőit sikerült kimutatni a legnagyobb számban.¹⁹² E sírok az említett temetők körzetéből kerültek elő, magányos jellegük és a rangjelző tárgyaik elhatárolják a régió többi temetkezéseitől, és ez a tény a magas társadalmi pozíciójukkal magyarázható. A rendelkezésre álló adatokból kitűnik hogy rangi elhatárolódásukhoz nem férhet kétség (l. az 1. ábrát).

B. csoport. Csak rangjelzői alapján választható el a többi csoporttól, viszont a rangjelzők közötti különbségek következtében maga is három alcsoportra osztható.

A csoport sírjait az úgynevezett „katonai kísérek” temetőiből vagy a néhány sírt számláló gazdag temetőkből ismerjük. A katonai kí-

sérek temetőiben a legrangosabb sírnak számítanak, főleg az I. alcsoport sírjait sorolhatjuk ide. Hasonló a helyzet a kis temetők esetében.

I. alcsoportot a karosi II./50., 52., III.t./11., tarcali 1. és a tizzasülyi sírok alkotják.¹⁹³ Ezek a sírok három esetben a katonai kísérek temetőinek vezérsírjai, míg a tarcali sír rangos kiscsaládi temetőből ismert. A tizzasülyi sír környezetének dokumentálása annyira zavaros, hogy semmi biztosat nem tudunk kijelenteni a temető típusáról. Rangjelző tárgyaik között az ezüstszerelékes szablya, a veretes öv, veretes íjtegez, tarsolylemez, lószerszámveretek találhatóak.

II. alcsoport. Sírjai a karosi, illetve az Arad-csályai temetkezések.¹⁹⁴ A karosi sír katonai kíséret típusú temetőből került elő, míg az Arad-Csályán feltárt sír néhány síros kis temetőhöz tartozott. A rangjelző tárgyak között a karosi sír esetében feltűnik az ezüstszerelékes szablya és a veretes tarsoly. Ebben az alcsoportban nem tűnik fel tarsolylemez, veretes öv, veretes íjtegez. A B. csoporthoz az ezüstszerelékes szablya alapján tartozik.

III. alcsoport. Mindkét sírja Eperjeskéről ismeretes.¹⁹⁵ Ez a temető is néhány sírt számlál. A sírok rangjelző tárgyai a veretes íjtegez és a tarsolylemez. A B. csoporthoz a veretes íjtegez alapján tartozik.

Amint láttuk, a B. csoport sírjai teljesen különböznek az A. csoport sírjaitól rangjelzőkben, és ami még fontosabb, a temetkezések jellege is merőben különbözik az A. csoportétól. E csoport esetében már nem találunk sírkamrát, a temetkezések már nem magányosak és a sírokban talált rangjelzők „minőségben” is jelentéktelenebbek a B. csoportnál. Már nem találunk aranszerelékes szablyát, a veretes öv is sokkal „szegényebben” díszített. Az öltözék ékszerai is inkább ezüsből vannak, bár jelentkeznek arany tárgyak is.

A B. csoport sírjai elsősorban Felső-Tisza vidéken összpontosulnak, két kivétellel. Az első a Közép-Tisza vidéki Tizzasüly, a másik sír a Maros alsó folyásánál előkerült aradi sír. A

Felső-Tisza vidéki sírok rangjelző tárgyakban való gazdagságuk és egyediségük alapján a régiót régész szemmel egyértelműen 10. századi vezetőréteg szállásterületének láttatják. Erről a területről mutatható ki a legtöbb „katonai kíséret” típusú temető is. A Maros torkolatának a régiójából ismert szép számú fegyveres, gazdag sír szintén nyitva hagyja a lehetőséget egy itteni katonai-politikai központnak, de ez a régió a rangjelzős sírok szempontjából eltörpül a Felső-Tisza vidék mellett.

C. csoport. Sírjai régészeti környezetének jellege komplexebb a B. csoportnál. Ilyen típusú sírok nemcsak a katonai kísérek temetőiből vagy a kisszámú síros temetőkből ismertek, hanem magányos temetkezések formájában is. Ami a C. csoport rangjelző tárgyait illeti, ezek nagyban különböznek a B. csoporttól, de itt is léteznek jelentős különbségek, amelyek alcsoportok elhatárolását teszik lehetővé.

I. alcsoport. Sírjai Karosról, Izsák-Balázspusztáról és Kiskunfélegyháza-RADNÓTI Miklós u.-ból ismeretesek.¹⁹⁶ E sírok rangjelző tárgyai a veretes öv, tarsolylemez, lószerszámveretek.

II. alcsoport. Sírjaira a veretes öv, szablya, lószerszámveretek és tarsolylemez jellemző. Ilyen sírok Banáról és Kenézlőről ismertek.¹⁹⁷

III. alcsoportba a ládánybenei, kétpói és a Kolozsvár-Pata utcai temetkezések tartoznak.¹⁹⁸

A C. csoport két jelentős különbséget mutat a B. csoporttal szemben. A C. csoport sírjaiból már nem ismerünk ezüstszerelvényes szablyát, veretes íjteget. Sokkal fontosabb azonban, hogy e sírok nagyrésze már nem koncentrálódik a Felső-Tisza vidékére, hanem elterjedését egyenletesen meg lehet figyelni az egész Kárpát-medencében. Régészeti környezetük alapján e sírok területi vezetőké lehetnek. Három lelet Felső-Tisza vidéki (Karos II.t./29., Kenézlő I.t./3. és 14-es sírjai), egy lelet a Kisalföld déli részéhez tartozó Banáról ismert, három lelet a Duna-Tisza közötti területről (Kiskunfélegyháza-RADNÓTI M. u., Izsák-Balázspusztá, Ládánybene-Benepusztá), egy lelet a Körös-Tisza vidékéről (Két-

pó), és egy leletet a közöletlen Kolozsvár-Pata utcai temetőből ismerek.

Kárpát-medencei elterjedése bemutatása nyomán megállapítható, hogy a B. csoporttal szemben a C. csoport a 10. századi magyar szállásterület minden területéről kimutatható, még a gyalázatosan rosszul kutatott és tanulmányozott Erdély területéről is.

A temetkezések jellege érdekes, mivel akárcsak az A. csoport esetében, ebben a csoportban is ismerünk magányos temetkezéseket is. A csoport más sírjai kicsisaládi temetőkből, illetve a katonai kísérek temetőiből ismertek. Nagyon fontos az is, hogy a fentebb említett magányos temetkezések mindhárom esetben a Duna-Tisza közéről ismertek: Kiskunfélegyháza-RADNÓTI M. u., Izsák-Balázspusztá, Ládánybene-Benepusztá. Ennek alapján nem zárható ki egy katonai-politikai központ léte e területen. Fontos azonban az is, hogy a magányos temetkezés modellt nemcsak a Felső-Tisza vidéken használták, hanem a szállásterület más részein is.

Egy másik temetőmodell, amely jellemző a C. csoportra, a katonai kísérek temetői. Ilyen a Kolozsvár-Pata utcai 25-ös sír, amely az ott temetkező katonai egység vezetőjéé lehetett. A három csoportot alkotó temetőben a középső csoport sírjai között foglal helyet. Ebben a temetőben 19 férfi, 6 nő és egy gyerek sírjai vannak.¹⁹⁹ A temető katonai jellege több, mint bizonyos, de az is fontos, hogy a közösség vezetőjének számító 25-ös sírba a Felső-Tisza vidék vezéri sírjainak mintájára temetkeztek, bár jóval egyszerűbben (l. a 2. ábrát).

D. csoport. Sírjai már jóval szerényebbek mutatkoznak az előbbi csoportokkal szemben. A sírok száma, ezzel összhangban, jóval nagyobb.

I. alcsoporthoz tartozó sírok a bezdédi és a szolyvai temetkezések.²⁰⁰ E sírokból díszítetlen szablyát és tarsolylemezt ismerünk.

II. alcsoport. Sírjai jelentős különbséget mutatnak más csoportokkal szemben: 19 ilyen típusú sír ismert a Kárpát-medence különböző pontjairól (l. 3. ábra). Jellegzetes rangjelző tárgyak a szablya és a veretes öv.

Ezek a sírok a katonai kísérek temetőiből, illetve a néhány sírt számláló kis temetőkből ismertek. Ki tudjuk mutatni a Felső-Tisza vidékéről, de e sírok koncentrációját figyelhetjük meg a Maros-Körös-Tisza által összezárt területről is (Szabadkígyós, Gádoros, Nagymágocs, Földeák). Ha azonban a Felső-Tisza vidékéről elsősorban a katonai kísérek temetőiből ismertek, az utóbbi területen inkább kiscsaládi temetőkből. A bihari 8-as és a kolozsvári ZÁPOLYA u. 1-es sírja a katonai kísérek temetőiből ismert, akárcsak a szeredi I.t./157-es sírja. A Budapest környékén koncentrációs sírok kiscsaládi temetőkből ismertek, és ehhez a temetőpushoz sorolható a nagykőrösi 2. sír is.

III. alcsoport. Sírjainak száma összehangban van az ide temetkezettek társadalmi rangjával. A 68 sírt számláló csoport egyetlen rangjelző tárgya a díszíttelen szablya. Ilyen típusú sírok kimutathatóak a Kárpát-medence minden pontjáról, még a leletszegény Balaton környékéről vagy a rosszul kutatott Erdélyi-medencéből is. Ami a temetőtípusukat illeti, e sírok a katonai kísérek temetőinek a legegyszerűbb temetkezéseit képezik, de megtalálhatóak a sok sírt számláló köznépi temetőkben is. Egyes leletszegény temetőkben az illető közösség vezetőjét feltételezhetjük a szablyás sírok halottaiban.

A D. csoport, III. alcsoport sírjainak Kárpát-medencei elterjedése általános, mégis vannak területek, amelyekről e sírok koncentrációját lehet kimutatni. Ilyen koncentrációt figyelhetünk meg a Felső-Tisza vidékén, valamint Csongrád és Kolozsvár környékén is (l. 4. ábra).

A Felső-Tisza vidéki „vezéri” sírok mellett ezek az egyszerű harcos sírok is fontos katonai központ létét valószínűsítik. Ezen a vidéken a sírok a katonai kísérek temetőiben koncentrálnak, egyes temetőkben több ilyen rangjelzős sír is előkerült.²⁰¹

Más vidékekről inkább a köznépi temetők vezető sírjaiként ismertek,²⁰² bár vannak még központok, ahonnan nagy szablyás koncentrációt tudunk kimutatni. Ilyen például Kolozsvár környéke, ahol egyes információk szerint 8 szablya került elő.²⁰³

E. csoport. Teljesen ellentéte a D. csoport III. alcsoportjának. E sírok esetében már nem ismerjük a díszíttelen szablyát, viszont felbukkan a veretes öv. Halottainak felszerelése csontos íj.

I. alcsoport esetében a veretes öv mellett tarsolyelemek jelentkeznek, amely a **II. alcsoport** esetében már nem bukkan fel.

Ezek a sírok, akárcsak a D. csoport III. alcsoportja, minden típusú temetőben előfordulnak: katonai kísérek temetőiből, kiscsaládi temetkezésekből, nagy sírszámú köznépi temetőkből. Az ilyen típusú sírok nagyon sok alkalommal szablyás sírokat tartalmazó temetőkből kerültek elő, viszont a két különböző rangjelzőt tartalmazó sírok következetesen kikerülnek egymást. Ilyen példa a karosi II.t., amelyben az 50. és 52. sírok kivételével a csak szablyát (D. III. alcsoport) vagy csak veretes övet (E. csoport) tartalmazó sírok következetesen kikerülnek egymást.

Az ilyen rangjelzős sírtípus Kárpát-medencei elterjedése ugyancsak egyenletes, a sírokat megtaláljuk a Kisalföldtől Erdélyig. Tagadhatatlan koncentrációs figyelhető meg a Felső-Tisza vidékén és a Maros torkolatánál. Egyetlen leletet ismerünk az erdélyi Déváról²⁰⁴ (l. 5. ábra).

F. csoport. Sírjainak csak az övet díszítő veretek a rangjelzői. Az **I. alcsoport** esetében még ismerünk nyílcsúcsokat a sírokban, a **II. alcsoport** sírjaiban már ezt a fegyvert sem találjuk. A veretek száma is jelentősen csökken, az övet a legtöbb esetben csak néhány övveret díszíti.²⁰⁵

Másik fontos körülmény, hogy ebben a csoportban a veretes övet birtokló személy még csak gyerek vagy fiatal.²⁰⁶

Az utolsó csoport sírjai megtalálhatóak a katonai kísérek temetőiben is, de legnagyobb részük köznépi környezetből ismert, lehet, hogy e közösségek vezetőié.

E csoport sírjainak Kárpát-medencei elterjedése egyenletes, nem lehet koncentrációt kimutatni egyetlen területről sem.

Összefoglalásképpen:

Csupán az A. csoport sírjai magányos temetkezések, illetve három eset a C. csoportból.

A B. és C. csoport esetében nagyrészt ugyanolyan temetőtípusok találhatók, viszont a C. csoport esetében magányos temetkezéseket is ismerünk. Tehát a két csoport által használt két temetőtípus a katonai kísérek temetői, illetve a néhány sírt számláló kiscsaládi temetkezések.

A D. csoporttól kezdődően a temetőtípusok jellege jelentősen változik, az előző két típus mellett megjelennek a nagy sírszámú köznépi temetők. Az F. csoport sírjai legnagyobb részben ilyen temetőtípusból ismertek.

Összefoglalva a megfigyelt jellegzetességeket:

a. A rangjelzőknek tartott tárgyak elsősorban a Felső-Tisza vidékén koncentrálnak, viszont ilyen sűrűsödést ki lehet mutatni a Kárpát-medence más területeiről is.

b. A rangjelző tárgyak szabályszerűséget sugalló mellékelését nemcsak a Felső-Tisza vidékén feltárt temetők esetében lehet kimutatni, hanem a Kárpát-medence más területeiről is. Azt, hogy a szablyák és a veretes övek általában külön sírban kerülnek elő, sokszor ugyanabban a temetőben, RÉVÉSZ L. a Felső-Tisza vidék jellegzetességének tartotta. A szarvasi és az algyői temetőkben azonban szintén ki lehet mutatni, hogy a veretes öves és szablyás sírok következetesen kikerülnek egymást. Lehetséges magyarázatáról már többször volt szó.

c. A legrangosabbnak tartható A. és B. csoport sírjai elsősorban a Felső-Tisza vidékén összpontosulnak. A alacsonyabb rangúaknak tartható C. csoport előkelői viszont már a Kárpát-medence minden potnjáról kimutathatóak, akárcsak a jóval alacsonyabb rangúnak valószínűsíthető D., E., F. csoport sírjai.

Irodalom

1. BÁLINT Cs. (1969): **A honfoglalás kori lovastemetkezés néhány kérdése. (Über die Pferdebestatungen der Landnahmezeit.)** M.F.M.É., 1969/1, 107–114.
2. BÁLINT Cs. (1971a): **A honfoglalás kori lovastemetkezések. (Les tombes f' ensevelissement de cheval chez les hongrois du IX–XI siècles.)** M.F.M.É., 1971/2, 85–108.
3. BÁLINT Cs. (1971b): **X. századi temető a szabadkígyósi-pállyeti táblában. (Tenth century cemetery in the Pállyiget plot of Szabadkígyós.)** B.M.M.K., 1971, 1, 49–88.
4. BÁLINT Cs. (1976): **A magyarság és az úgyn. Bjelobrdom-i kultúra. (Die Ungarn und die sogenannte Bielo-Brdo kultur.)** Cumánia, 4, 1976, 225–254.
5. BÁLINT, Cs. (1980): **Der Landnahmezeitliche Grabfund von Pestfőrcinc.** Acta Arch. Hung., 32, 1980, 241–250.
6. BÁLINT, Cs. (1988): **Die Archäologie der Sztyeppe.** Wien–Köln, 1988.
7. BÁLINT, Cs. (1991): **Südungarn im 10. Jahrhundert.** Studia Arch. Bp., 1991.
8. BERREMAN, G. D. (1981): **Social Inequality: A Cross Cultural Analysis.** In: uő., **Social Inequality: Comparative and Developmental Approaches.** New York, 1981, 3–40.
9. BÓNA I. (1993): **A hunok és a nagykirályaik.** Bp., 1993.
10. BUDINSKY-KRICKA, V.; FETTICH, N. (1973): **Das altungarische Fürstengrab von Zemplin.** Arch. Slov. Fontes. 1973, 2.
11. DIENES I. (1957): **A bashalmi (Szabolcs-Szatmár m.) honfoglalás kori temető.** Arch. Ért., 1957, 84, 24–37.
12. DIENES I. (1959): **Perbetei lelet. Milyen volt a honfoglaló magyarok öve? (Der Fund von Perbete. Wie sahen die Gürtel landnehmenden Ungarn aus?)** Arch. Ért., 1959, 86, 145–158.
13. DIENES I. (1960): **Honfoglaló magyarok sírjai Nagykőrösön. (Gräber der landnehmenden Ungarn in Nagykőrös.)** Arch. Ért., 1960, 87, 177–187.
14. DIENES I. (1961): **A honfoglaló magyarok. (Die landnehmenden Ungarn.)** In: **A kisvárdai vár története.** Szerk.: ÉRI I., Kiszvárd, 1961, 95–196.
15. DIENES I. (1964a): **A karancslapujtői honfoglalás kori öv és mordvinföldi hasonmása. (La ceinture de Karancslapujtő de l' époque de la conquete Hongroise et son pendant provenant du pays des Mordves.)** Arch. Ért. 1964, 91, 18–40.
16. DIENES I. (1964b): **Honfoglalás kori tarsolyainkról. (Les aumonieres hongroises de l' époque de la conquete.)** Fol. Arch., 1964, 16, 79–112.
17. DIENES I. (1973): **Honfoglalás kori veretes tarsoly Budapest-Farkasrétről. (Beschlagerverzierte landnahmezeitliche Tasche vom Budapest-Farkasrét.)** Fol. Arch., 1973, 24, 177–217.
18. DIENES I. (1975): **Rakamaz-Strázsadombi dűlő.** Arch. Ért., 1975, 102, 305–306.

19. DIENES I. (1986): **A Felső-Tisza vidék a X. században.** In: Szabolcs-Szatmár megye emlékei. I., 1986, 92–114.
20. DÖRNER, E. (1970): **Cercetări și săpături arheologice în județul Arad.** M.C.A. 1970, 9, 445–465.
21. ERDÉLYI I. (1961–62): **A bodrogszerdahelyi (Sreda nad Bodrogom) honfoglalás kori temető.** (Der landnahmezeitliche Friedhof von Bodrogszerdahely). J.A.M.É., 1961–62, 4–5, 17–30.
22. ÉRY, K. (1967–68): **Archaeological and anthropological reconstruction of the X. century Cemetery of Sárbogárd.** Alba Regia, 1967–68, 8–9, 93–132.
23. ÉRDY J. (1858): **A verebi pogánysr.** MTA. Évk., 1858, 9, 14–27.
24. FEHÉR G., ÉRY K., KRALOVÁNSZKY A. (1962): **A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei.** Rég. Tan. II. Bp., 1962.
25. FETTICH N. (1931): **Adatok a honfoglaláskor archaeológiájához.** (Angaben zur Archäologie der ungarischen landnahmezeit.) Arch. Ért., 1931, 45, 48–112.
26. FETTICH N. (1937): **A honfoglaló magyarság fémművessége.** (Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn.) Arch. Hung., 1937, 21.
27. HAMPEL J. (1900): **A honfoglaláskor hazai emlékei.** In: PAULER Gy., SZILÁGYI S., **A magyar honfoglalás kútfejei.** Bp., 1900. 590–826.
28. HAMPEL, J. (1905): **Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn.** I–III., Braunschweig, 1905.
29. HARHOIU, R. (1998): **Die frühe Völkerwanderungszeitliche in Rumänien.** Buc.
30. HAUGH B. (1902): **A szekszárdi múzeum újabb szerzeményei.** Arch. Ért., 1902, 22, 364–370.
31. HEITEL, R. R. (1994–95): **Die Archäologie der ersten und zweiten Phase der Eindringens der Ungarn in das innerkarpatische Transilvanien.** Dacia, 1994–95, 38–39, 389–439.
32. HOREDIT, K. (1986): **Siebenbürgen im Frühmittelalter.** Bonn, 1986.
33. HORVÁTH M. A. (1993): **Honfoglalás kori sírleletek Bács-Kiskun megyéből.** (Landnahmezeitliche Grabfunde aus dem Komitat Bács-Kiskun.) H.O.M.É., 1993, 30–32/2, 321–350.
34. ÍRÁSNÉ MÉLIS K. (1974): **Honfoglalás kori leletek Budábrs-Tűzkőhegyről.** Bud. Rég., 1992, 29, 95–108.
35. JANKOVICH D., MAKKAY J., SZÓKE B. M. (1989): **Békes megye régészeti topográfiája. A szarvasi járás.** Bp., 1989.
36. JÓSA A. (1895): **A tarczali sírletről.** Arch. Ért., 1895, 15, 75–76.
37. JÓSA A. (1896): **A bezdédi honfoglalás kori temető.** Arch. Ért., 1896, 16, 385–412.
38. JÓSA A. (1900): **Emlékek a honfoglalás korából.** Arch. Ért., 1900, 20, 214–224.
39. JÓSA A. (1914a): **Honfoglalás kori emlékek Szabolcs-ban.** Arch. Ért., 1914, 34, 303–340.
40. JÓSA A. (1914b): **Honfoglalás kori temető Micskepusztán.** M.K.É., 1914, 201–206.
41. *** (1996): **A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus.** Budapest, 1996.
42. KAPOSVÁRI Gy. (1955): **Honfoglaláskori temető Jászszentandráson.** Jászkunság, 1955, 2, 39–41.
43. KARÁCSONYI J. (1903): **A bihari honfoglalás kori lovassírról.** Arch. Ért., 1903, 23, 405–412.
44. KISLÉGGHI NAGY Gy. (1904): **Lovas halomsírokról Torontál megyében.** Arch. Ért., 1904, 24, 417–421.
45. KISS A. (1983): **Baranya megye X–XI. századi sírleletei. Magyarország honfoglalás- és kora Árpád-kori temetőinek a leletanyaga.** I. Bp. 1983.
46. KISS, A. (1985): **Studien zur Archäologie der Ungarn im 10. und 11. Jahrhundert. Die Bayern und ihre Nachbarn.** Österreichisches Akademie der Wissenschaften. Wien.
47. KISS, Á., BARTHA, A. (1970): **Graves from the Age of the Hungarian Conquest at Bana.** Acta Arch. Hung., 1970, 22, 219–260.
48. KISS L. (1920–22): **Eperjeskei honfoglaláskori temető.** Arch. Ért., 1920–22, 39, 42–55.
49. KISS L. (1937): **Honfoglalás kori sírok Tiszabercelen.** Dolg., 1937, 13, 240–246.
50. KISS L. (1938): **A geszterédi honfoglalás kori sírlelet.** (Der altungarische Grabfund von Geszteréd.) Arch. Hung., 1938, 24.
51. KOVÁCS I. (1941): **Hogyan használta a honfoglaló magyar a szablyát? (Ein Beitrag zur Benützung des Ungarischen Säbels der Landnahmezeit.)** Közl., 1941, 1, 129–131.
52. KOVÁCS I. (1942): **A kolozsvári ZÁPOLYA utcai magyar honfoglalás kori temető.** (Der landnahmezeitliche Friedhof von Kolozsvár-Zápolya Gasse.) Közl., 1942, 2, 85–118.
53. KOVÁCS L. (1992): **Honfoglaló magyar leletek a kajárpéc-gyűrti kavicsbányában.** Comm.Arch.Hung., 1992, 159–171.
54. KOVÁCS L. (1990): **Szablya-kard fegyverváltás. A kétélű kardos 10–11. századi magyar sírok keltezéséhez.** (Säbel-Schwert waffenwechsel. Zur datierung der ungarischen Gräber mit zweischneidigen Schwertern in 10–11. Jh.) Arch. Ért., 1990, 117, 39–49.
55. KÖLTŐ L. (1990): **Tanulmányok Balatonszemes múltjáról és jelenéről.** Balatonszemes. 1990, 85–101.
56. KÖLTŐ L. (1993): **Honfoglalás kori tegez Vörsről.** H.O. M.É., 1993, 30–32/2, 433–446.
57. U. KÓHALMI K. (1972): **A sztyeppék nomádja lóháton, fegyverben.** Bp., 1972.
58. KRALOVÁNSZKY A. (1980): **Honfoglalás kori leletek Dunaalmáson, Tatán.** In: **Komárom megye története I.** Szerk.: GOMKÖTŐ G., Tatabánya, 1988. 244–282.
59. KRISTÓ Gy. (1986): **Az Árpád-kor háborúi.** Bp., 1986.
60. KRISTÓ Gy. (1996): **Magyar honfoglalás, honfoglaló magyarok.** Bp., 1996.

61. KÜRTI B. (1978–79): **Honfoglalás kori magyar temető Szeged-Algyőn.** (Előzetes beszámoló.) (Ein ungarisches Gräberfeld aus der Landnahmezeit in Szeged-Algyő.) M.F. M.É., 1978–79, 323–345.
62. LÁSZLÓ Gy. (1944): **A honfoglaló magyar nép élete.** Bp., 1944.
63. LÁSZLÓ Gy. (1955): **Etudes archéologiques sur l'histoire de la société des Avars.** Arch. Hung., 1955, 34.
64. LÁSZLÓ Gy. (1976): **A zemlěni honfoglaláskori vezérsírról.** Arch.Ért., 1976, 103, 79–86.
65. LEHÓCZKY T. (1900): **Honfoglalás kori sírról Beregszászon.** Arch. Ért., 1900, 398–402.
66. MADARAS L. (1985): **Az Éhhalom titka.** Él.Tud., 1985/10, 304–305.
67. MARTINEZ, A. P. (1982): **Gardizi's Two Chapters on the Turks.** Archivum Europae Medii Aevi. 1982.
68. MÁRGHITAN, L. (1965): **Morminte din epoca feudal timurie descoperite la Seitin.** SCIV., 1965, 16, 581–585.
69. MÓRA F. (1926): **Lovasszék Kunagótán.** Dolg., 1926, 2, 123–135.
70. NAGY G. (1913): **Erdély a honfoglaláskor idejében a régészeti leletek világánál.** Arch. Ért., 1913, 33, 268–275.
71. NEMESKÉRI, J., KRALOVÁNSZKY, A., HARSÁNYI, L. (1961): **Data to the Reconstruction of the Population of an eleventh Century Cemetery: Gáva-Market.** Crania Hung. 1961, 4, 1–64.
72. NYÁRI J. (1873): **A pilini Leshegyen talált csontvázak-ról.** AK., 1873, 9, 16–24.
73. POHL, W. (1988): **Ein Steppenvolk in Mitteleuropa, 567–822.** n.Chr. München, 1988.
74. REIZNER J. (1903): **A szeged-domaszéki magyar po-gány kori sírleletről.** Arch. Ért., 1903, 23, 268–272.
75. RÉVÉSZ L. (1984–85): **Voltak-e nagycsaládi temetői a honfoglaló magyaroknak? (Über die Existenz der grossfamiliären Gräberfelder bei den landnehmenden Ungarn.)** M.F.M.É., 1984–85 (1991), 615–639.
76. RÉVÉSZ L. (1996): **A karosi honfoglaláskori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza vidék X. századi történetéhez.** (Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert.) Miskolc, 1996.
77. SCHULZE-DÖRLMANN, M. (1991): **Untersuchungen zur Herkunft der Ungarn und zum Beginn ihrer Landnahme.** J.R.G.Z., 1988 (1991), 35, 373–478.
78. SELMECZI L. (1967): **A szolnoki múzeum régészeti leletmentései 1967-ben. Jászoknáság,** 1967, 13, 166–172.
79. SELMECZI, L. (1980): **Der landnahmezeitliche Fund von Kétpó.** Acta Arch. Hung., 1980, 32, 251–269.
80. SUPKA G. (1911): **Honfoglalás kori leletről Gödöllőn.** Arch. Ért., 1911, 31, 180–183.
81. SZABÓ J. Gy. (1983): **A Duna-Tisza köze és a magyar honfoglalás.** Forrás, 1983, 15, 34–52.
82. STANOJEV, N. (1989): **Nekropole X–XV. veka u Voivodinu.** Novi Sad.
83. SZÓKE B. (1954): **Adatok a Kisalföld IX. és X. századi történetéhez.** (Angaben zur Geschichte der kleinen Tiefebene im 9. und 10. Jh.) Arch. Ért., 1954, 81, 119–136.
84. SZÓKE B. (1962): **A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei.** Rég. Tan. 1. Bp., 1962.
85. TOCIK, A. (1968): **Altungarische Gräberfelder in der Südwestslowakei.** A. Sl. Cat. 1968, 3.
86. TOCIK, A. (1992): **Materiály k dejinám južného Slovenska v 7–14. storoci.** Stud. Zvesti, 1992, 28, 158–160.
87. H. TÓTH E. (1974): **Honfoglalás kori sír Kiskunfélegyházán.** (Ein landnahmezeitliches Grab in Kiskunfélegyháza.) Arch. Ért., 1974, 101, 112–125.
88. H. TÓTH E. (1976): **Az Izsák-Balázspusztai honfoglalás kori lovassír.** (The equestrian grave of Izsák-Balázspuszta from the magyar conquest.) Cumánia, 1976, 4, 141–181.
89. TÓTH Z. (1930): **Attila's Schwert.** Bp.
90. K. VÉGH K. (1970): **Honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletek a miskolci múzeumban.** (Landnahme- und früharpádenzeitliche Grabfunde im Miskolcer Museum.) H.O. M.É., 1970, 9, 79–92.
91. WINKLER P. (1912): **Sírleletek a honfoglalás korából II. Keceli sírleletek.** Arch. Ért., 1912, 32.

Jegyzet

- NAGY G., 1913. 268–275.
- HAMPEL, J., 1905.
- NIEDERLE L., 1931.
- BÁLINT Cs., 1976. 225–254.
- LÁSZLÓ Gy., 1944.
- SZÓKE B., 1962.
- RÉVÉSZ L., 1984–85. 615–639.
- DIENES I., 1986. 92–114.
- RÉVÉSZ L., 1996.
- BÓNA I., 1997.
- A legjobb példa a kolozsvári HORED T professzor. Ld.: HORED T, K., 1986.
- BÁLINT Cs., 1976. 184.
- RÉVÉSZ L., 1996.
- POHL, W., 1988. 302.
- Ilyen esetet képeznek a tarsolyleletek. Ezt a tárgytípust a magyar régészek nagy többsége rangjelző tárgynak tartja. Nem ezen a véleményen van SZÓKE B. és BÁLINT Cs. Irod.: SZÓKE B., 1962. 21; BÁLINT, Cs., 1990. 139–145.
- RÉVÉSZ L. adatai, amelyeket kiegészíttem a kolozsvári és dévai információkkal.
- U. KÓHALMI K., 1972. 182–194.; LÁSZLÓ, Gy., 1955. 158–185.; DIENES I., 1964. 79–80.
- KRISTÓ Gy., 1996.
- TOCIK, A., 1968. 40–49.
- KAROS, Kenézli, Temesvár-Csóka erdő stb.
- RÉVÉSZ L., 1996. 107–118.
- JÓSA A., 1914. 303–344.; FETTICH N., 1931. 78–119.
- DIENES I., 1956. 245–275.

24. „B” és a 7. sír. Irod.: DIENES I., 1972. 65.
25. KÜRTI B., 1978–79. 323–347.
26. Közöletlen.
27. KISLÉGGHI N. Gy., 1904. 417–421
28. Rég. Füz. Ser.I., No. 14, 1961. 50–60.
29. TOCIK, A., 1968. 40–49.
30. 1. sír: MÁRGHITAN, L., 1965. 581–585.
31. 1. sír. Irod.: KISS L., 1937. 240–246.
32. BUDINSKY-KRICKA, V.– Fettich, N., 1973.
33. KISS L., 1938.
34. „A” sír. Irod.: DIENES I., 1975. 305–306.
35. 1. sír. Irod.: JÓSA A., 1895. 75–76.; HAMPEL J., 1900. 710–719.
36. II.t. 50., 52. és III.t. 11. sírjai. Irod.: RÉVÉSZ L., 1996. 25–28,35–36.
37. I.t. 3. és 14. sírja. Irod.: JÓSA A., 1914. 303–340.
38. 1 sír. Irod.: BARTHA A.–KISS K., 1971.
39. FETTICH N., 1937. 67–72.
40. SELMECZI L., 1980. 251–269.
41. 25. sír: személyes információk.
42. I/57. sír. Irod.: TOCIK, A., 1968. 40–49.
43. 2. sír. Irod.: DIENES I., 1960. 177–187.
44. 2. sír. Irod.: K.VÉGH K., 1971. 79–92.
45. 2. sír. Irod.: FETTICH N., 1937. 102–104.
46. 8. sír. Irod.: KARÁCSONYI J., 1903. 405–412.
47. BÁLINT, Cs., 1990. 220.
48. SUPKA G., 1911. 180–183.
49. ÍRÁSNÉ MÉLIS K., 1992. 95–108.
50. BÁLINT, Cs., 1980. 241–250.
51. 1. sír. Irod.: KOVÁCS I., 1942. 85–118.
52. 5. sír. Irod.: DIENES I., 1959. 145–158.
53. F.É.K., 1962. No. 722.
54. Rétközberencs, 2. sír: DIENES I., 1961. 171.; Szabadkígyós, 1. sír: BÁLINT Cs., 1971. 49–86.; Tiszaeszlár-Bashalom, I.t./10., II.t./1.,7.,8. sír: DIENES I., 1957. 24–37.; K. K., 1996.
55. H. TÓTH E., 1976. 141–184.
56. FETTICH N., 1937. 81, LXI–LXIII.t.
57. DIENES I., 1957. 24–37.
58. 6. sír. Irod.: JÓSA A., 1900. 214–224.
59. II.t./29. sír. Irod.: RÉVÉSZ L., 1996. 21; Tábl. 39–44.
60. H. TÓTH E., 1974. 112–126.
61. II.t./61. sír. Irod.: RÉVÉSZ L., 1996. 30–31; Tábl. 101–103, 104–1., 2.
62. DIENES I., 1957. 24–37.
63. DIENES I., 1973. 177–217.
64. Például Szentés-Borbásföld.
65. RÉVÉSZ L., 1996. 299–336.
66. F.É.K., 1962. No. 721.
67. F.É.K., 1962. No. 221.
68. 92. sír. Irod.: KÜRTI B., 1978–79. 323–347.
69. 3. sír. Irod.: RÉVÉSZ L., 1996. 555-jegyzet.
70. Rég.Füz. Ser. I., No. 37, 1984. 83.
71. KISS A., 1983. 240–241. abb. 107–112.
72. KÖLTŐ L., 1990. 85–101.
73. Rég.Füz. Ser. I., No. 42., 1991. 53.
74. HORVÁTH M. A., 1992. 296–297., t. XII–XIII.
75. I.t.: 6/53. és 15/53. sírok. Irod.: TOCIK, A., 1968. 42–49.
76. NYÁRY J., 1873. 16–24.
77. II.t./14., 16., 60. sírok. Irod.: RÉVÉSZ L., 1996. tábl.: 23–26, 28–31, 97–101.
78. I.t./11., 16. sírok; II.t./46., 50. sírok. Irod.: JÓSA A., 1914. 303–340.; FETTICH N., 1931. 78–114.
79. 2–6. sírok (?). Irod.: HEITEL, R. R., 1994–95. 429.; Személyes információk.
80. 3. sír. Irod.: JÓSA A., 1896. 385–412.
81. 9. sír. Irod.: DIENES I., 1957. 24–37.
82. 2. sír. Irod.: MÓRA F., 1926. 123–135.
83. 37. sír. Irod.: KÜRTI B., 1978–79. 323–347.
84. 3. sír. Irod.: KISLÉGGHI N. Gy., 417–421.
85. Rég.Füz.Ser.I.,No. 22, 1969. 50.
86. STANOJEV, N., 1989. 20–21.
87. KÖLTŐ L., 1993. 433–446.
88. KRALOVÁNSZKY A., 1988. 244–282.
89. I.t.:1/58. sír. Irod.: TOCIK, A., 1968. 42–49.
90. 11. sír. Irod.: TOCIK, A., 1968. 20.
91. Rég.Füz. Ser.I., No. 35, 1982. 50.
92. 103. sír. Irod.: TOCIK, A., 1968. 38–40.
93. 1. sír. Irod.: KAPOSVÁRI Gy., 1955. 39–41.
94. II.t./42. és 45. sírok. Irod.: FETTICH N., 1931. 78–112.
95. ÉRDY J., 1858. 14–27.
96. 1. sír. Irod.: NEMESKÉRY, J.– KRALOVÁNSZKY, A.– HARSÁNY, J., 1961. 7–8.
97. 2. sír. Irod.: KISS L., 1937. 240–246.
98. HAMPEL, J., 1905. 117–118.
99. 6. sír. Irod.: MÓRA F., 1926. 123–135.
100. 8. sír. Irod.: JANKOVICH D.–MAKKAY J.– SZÓKE B.M., 1989. 447–449.
101. 1. sír. Irod.: MÁRGHITAN, L., 1965. 581–586.
102. „A” sír. Irod.: SELMECZI L., 1967. 166–172.
103. 2. sír. Irod.: RÉVÉSZ L., 1996. 555-jegyzet.
104. „A” sír. Irod.: F.É.K., 1962. No. 502.
105. 2. sír. Irod.: WINKLER P., 1912. 322–323.
106. 3. sír. Irod.: FETTICH N., 1937. 104–107.
107. F.É.K., 1962. No. 719.
108. ÉRY, K., 1967–68. 93–132.
109. HAUGH B., 102. 364–370.
110. F.É.K., 1962. No. 247.
111. SZÓKE B., 1954. 119–136.
112. HAMPEL J., 1900. 550–554.
113. I.t.: 2/53. Irod.: TOCIK, A., 1968. 42–49.
114. 21. sír. Irod.: TOCIK, A., 1992. 160.
115. 2. sír. Irod.: KAPOSVÁRI Gy., 1955. 39–41.
116. 6. sír. Irod.: DIENES I., 1975. 305–306; K. K., 1996. 111.
117. II.t./35. és III.t./2. sírjai. Irod.: RÉVÉSZ L., 1996. 22,33–34. Tábl.:49, 113.
118. 3. sír. Irod.: FETTICH N., 1937. 95–101.
119. I.t./10. és II.t./6. sírjai. Irod.: JÓSA A., 1914. 303–340.; FETTICH N., 1937. 78–112.
120. FETTICH N., 1937. 64.
121. HAMPEL J., 1900. 652.
122. 1. sír. Irod.: Rég. Füz. Ser.I., No. 14. 1960. 50–60.
123. REIZNER J., 1903. 268–272.

124. KÖMPÖC: F.É.K., 1962. 660.; Kajárpécsről egyelői kardot ismerünk. Irod.: KOVÁCS L., 1992. 159–171.
125. Szablya–kard váltásról és irodalom: KOVÁCS L., 1990. 39–49.
126. KOVÁCS L., 1941. 129–131.
127. KOVÁCS L. moszkvai disszertációja sajnos nem jelent meg. Irod.: KOVÁCS L., 1980.
128. BÁLINT Cs., 1976. 91.
129. L. a 39–41-es jegyzeteket.
130. L. a 37–38-as jegyzeteket.
131. II.t./41. sőr. Irod.: RÉVÉSZ L., 1996. 23., T. 55–58.
132. JÓSA A., 1914. 201–206.
133. 3. sőr. Irod.: ERDÉLYI I., 1961–62. 17–30.
134. L. a 42–53. jegyzeteket.
135. Ilyen sírok: Gombás, Kolozsvár-Pata u. 4., Maroskarna B., Csongrád-Vendelhalom, Kál-Legelő stb. temetőiben találhatóak.
136. A leíró források alapján a honfoglalóknál dinasztikus vezetés volt. Ezt hívhatjuk „kin/role ranking society”-nek is, amelynek esetében úgy az öröklött rang, mint a szerzett rang jelentőséggel bír. Ez a társadalmi berendezkedés a „kin/role society”-nek egy fejlett formája. Irod.: BERREMAN, G. D., 1981. 10.
137. RÉVÉSZ L., 1996. 131.
138. RÉVÉSZ L., 1996. 200.
139. Nagyon sajnálatos, hogy a II. temető szerológiai vizsgálata nem történt meg.
140. Karos: RÉVÉSZ L., 1996.; Kenézlő: FETTICH N., 1931. 78–118.
141. A kenézlői II. temetőjének a számozásánál: MESTERHÁZY K., 1991.; FETTICH N., 1931. 78–112.
142. K. K., 1996. 38.; RÉVÉSZ L., 1996.
143. L. a 45. jegyzetet.
144. L. a 44. jegyzetet.
145. RÉVÉSZ listája. Irod.: RÉVÉSZ L., 1996. 143.; 79. kép.
146. RÉVÉSZ L., 1996. 30–31; Tábl. 101–103, 104–1., 2.
147. DIENES I., 1975. 305–306.
148. JÓSA A., 1895. 75–76.
149. RÉVÉSZ L., 1996. 21–23; Tábl.: 78–90.
150. KISS Á. – BARTHA A., 1970. 219–260.
151. JÓSA A., 1914. 303–340.
152. FETTICH N., 1937. 77–78.
153. 8. sőr. Irod.: JÓSA A., 1896. 385–412.
154. H. TÓTH E., 1974. 112–126.
155. 29. sőr. Irod.: RÉVÉSZ L., 1996. 21; Tábl. 39–44.
156. Magányos sír. Irod.: H. TÓTH E., 1976. 141–184.
157. KISS L., 1920–22. 42–55.
158. JÓSA A., 1900. 214–224.
159. DIENES I., 1957. 24–37.
160. DIENES I., 1964. 89.
161. FETTICH N., 1931. 78–114.
162. DIENES I., 1986. 96.
163. Itt a geszterédi és a zempléni sírokra gondolok.
164. SCHULZE-DÖRLMANN, M., 1991. 424-abb. 48., 472–24-es lista.
165. RÉVÉSZ L., 1996. 144.
166. Meg kell még említenünk a Tiszavasvári-Nagyepáros közöletlen leletét.
167. RÉVÉSZ L., 1996. 17–18; tábl.: 17–21.
168. RÉVÉSZ L., 1996. 30–31; tábl.: 101–104.
169. DIENES I., 1957. 24–37.
170. DIENES I., 1973. 177–217.
171. RÉVÉSZ L., 1996. 23; tábl.: 55–58.
172. ERDÉLYI I., 1961–62. 17–30.
173. K. K., 1996. 441, 444–445.; 2., 3., 4. képek.
174. RÉVÉSZ L., 1996. 26–28, 35–36.; tábl.: 78–90, 120–129.
175. JÓSA A., 1914. 303–340.
176. ERDÉLYI I., 1961–62. 17–18.; tábl. I.
177. KISS L., 1920–22. 42–55.
178. SZABÓ J. Gy., 1983. 43–44.
179. TÓTH, Z., 1930.
180. HARHOIU R., 1998; BÓNA I., 1993; POHL, W., 1988.
181. BUDINSKY-KRICKA, V., 1973.
182. KISS L., 1938.
183. DIENES I., 1986. 33. kép.
184. A zempléni sír öve 79 veretet tartalmazott, a geszterédi bolygatott sírnak a veretes öve 29 darabot, a rakamazié 28-at.
185. Ld. a 173. jegyzetet.
186. JÓSA A., 1895. 75–76.
187. RÉVÉSZ L., 1996. 25–26.; tábl. 73–75.
188. MADARAS L., 1985. 304–305.
189. RÉVÉSZ L., 1996. 17–18.; tábl. 17–21 (1–3).
190. DÖRNER, E., 1970. 445–465.
191. FETTICH N. a zempléni sírt Álmos sírjának tartja. Ezt kritizálta LÁSZLÓ Gy., aki ugyancsak szélsőségesen ítélte meg a helyzetet, mivel a halott nagyon alacsony társadalmi helyzetét hangoztatta. LÁSZLÓ Gy. a sírban talált nyílcsúcsok alapján következtetett, figyelmen kívül hagyva az aranszerelések szabályát, veretes övet, lőszerszámvereket. Irod.: BUDINSKY-KRICKA, V.–FETTICH, N., 1973.; LÁSZLÓ Gy., 1976.
192. RÉVÉSZ L., 1996. 198–206.
193. L. a 184–187. jegyzeteket.
194. L. a 188–189. jegyzeteket.
195. L. a 176. jegyzetet.
196. L. a 153–155. jegyzeteket.
197. L. a 149–150. jegyzeteket.
198. L. a 39–41. jegyzeteket.
199. Személyes információk.
200. L. a 151–152. jegyzeteket.
201. Ilyen temetők Tiszaeszlár-Bashalom, Kenézlő It., Karos II.t. stb.
202. Ilyen például Maroskarna, Kál-Legelő.
203. Magam csak 6 szablyát ismerek (kettőt a Pata utcai temetőből, négyet a Zápolya utcai temetőből), azonban Petre IAMBOR szerint 4 szablys sírt tártak fel a Pata utcai temetőben. Azt sem szabad elhanyagolni, hogy R. R. HEITEL 1993-ban három szablyát látott. Az viszont biztos, hogy a két szablya, amelyet láttam, nagyon korrodált állapotban volt. Habár a temető feltárója megígérte e fontos régészeti komplexum közlését, a temető „politikai” jelentősége miatt aligha kerül sor erre (a „politikai” jelentőségére HICA asszony hívta fel a „figyelmemet”). Ezek után az sem lepne meg, hogyha két szablya „eltűnt-elvesztett” volna.
204. Személyes információk. Továbbá, szükségesnek találom megemlíteni, hogy információim annak Gyulafehérváron feltárt veretes övet tartalmazó sírokról, azonban ezeket az adatokat személyesen nem ellenőrizhettem, ezért be sem vonhattam az elemzésbe.
205. Kivételt képez a bezdédi 3. sír, amelyben 59 veretet találtak.
206. Ilyen sírokat ismerünk Karosról, Kenézlőről és még sok más helyről.

Însemnele de rang și stratificarea socială la maghiarii descălecători

(Rezumat)

Lucrarea încearcă o ordonare a inventarului mormintelor cu însemn de rang la maghiarii descălecători. Cele 6 grupe reprezentate pe cele 7 hărți, par să corespundă unei piramide ierarhice. Tipologia obținută nu infirmă ipoteza de lucru, potrivit căreia, caracteristic descălecătorilor maghiari, rangurile sociale obținute și cele moștenite ar fi fost simbolizate cu două tipuri de însemne de rang: garnitura centurii cu aplici (rangul moștenit) și sabia (rangul obținut), alte piese putând simboliza alte ranguri și distincții, dar pe poziții ierarhice superioare (tolba de arc decorată cu aplici, geanta cu aplici și geanta cu placă).

Rank-denoting Objects and the Structuring of the Hungarian Society of the Conquest-period

(Abstract)

The paper represents a typology of the rank-denoting objects beside the graves during the period of the conquest. The six groups on the seven maps could be the corresponding of a social-political-military hierarchy. The mentioned typology does not eliminate, but seems to rather support the hypothesis according to which, typical for the Hungarian Conquest – the inherited and the earned rank are expressed by two different types of rank symbols: the inherited rank by a beaten belt, while the earned one by the sabre.

A térképeken feltüntetett lelőhelyek

1. ábra A. csoport: 1. Zemplén; 2. Geszteréd; 3. Rakamaz, „A” sír; **B. csoport:** 4. Karos - II.t./50. sír; 5. Karos - II.t./52. sír; 6. Karos - III.t./11. sír; 7. Tarcal - 1. sír; 8. Tizzaszűly; 9. Karos - II.t./11. sír; 10. Arad-Csálya; 11. Eperjeske - 2. sír; 12. Eperjeske - 3. sír

2. ábra C. csoport: 1. Karos - II.t./29. sír; 2. Izsák-Balázspusztá; 3. Kiskunfélegyháza-RADNÓTI M. u.; 4. Bana - 1. sír; 5. Kenézlő-I.t./3. sír; 6. Kenézlő - I.t./14. sír; 7. Kolozsvár-Pata u., 25. sír; 8. Ládánybene-Bene-pusztá; 9. Kétpó - 1. sír

3. ábra D. csoport, I-II. alcsoport: 1. Szolyva; 2. Bezdéd, 8. sír; 3. Kolozsvár-ZÁPOLYA u., 1. sír; 4. Szered-Mácsédi d. - I.t./1/57. sír; 5. Budapest-Pestlőrinc; 6. Budaörs-Tűzkőhegy; 7. Nagykőrös - 2. sír; 8. Bihar - 8. sír; 9. Szeged-Jánosszállás, 5. sír; 10. Tizzaszederkény - 2. sír; 11. Gádoros - 2. sír; 12. Nagymágocs-Homokbánya; 13. Földeák; 14. Gödöllő-Öreghegy; - 15. Beregszász - 1 sír; 16. Tiszaeszlár-Bashalom - I.t./10. sír; 17. Tiszaeszlár-Bashalom - II.t./1. sír; 18. Tiszaeszlár-Bashalom - II.t./6. sír; 19. Tiszaeszlár-Bashalom - II.t./8. sír; 20. Rétközberencs-Paromdomd, 2. sír; 21. Szabadkígyós-Pálliget, 1. sír

4. ábra D. csoport, III. alcsoport: 1. Acsaló; 2. Ágcsernyő-Nagyréti domb; 3. Beregszász-Kishegy, 4. sír; 4. Biharkeresztes-Vasútállomás, 1. sír; 5. Boconád-Szilapos pusztá; 6. Bodrogszerdahely-Bálványhegy, 3. sír; 7. Bordány-Meződülő; 8. Csekej-Kostalné dűlő; 9–10. Csongrád-Vendelhalom, 17/1937. évi sír, 1956. évi sír; 11. Eger-Répásteő, 1. sír; 12–13. Eger-Szépasszonyvölgy, „A” és 18 sír; 14. Gyöngyospata-Csákbereg pusztá; 15. Hajdúböszörmény-Erdős tanya; 16. Jászfákóhalma; 17–21. Karos - I.t./2.; II.t./5., 6., 20., 36., 41. sírok; 23–24. Kál-Legelő, 2. és 58. sír; 25. Kecskemét-Madaras tanya; 26–27. Kenézlő - I.t./18. és 25. sír; 28–30. Kolozsvár-ZÁPOLYA u., 4., 6., 10. sír; 31. Kolozsvár-Pata u., 4. sír; 32. Kőröstarján; 33. Kiszombor - E.t.; 34–35. Kisdobra 2. és egy lo-vassír szórvány; 36–37. Marosgombás 1. és 6. sír; 38. Maroskarna B.t. 11. sír; 39. Miskolc-

Repülőtér, 11. sír; 40. Napkor-Vásárosnaményi út; 41. Naszvad; 42. Nemesócsa; 43. Nyíregyháza; 44. Orosháza-Pusztaszentornya; 45–46. Püspökladány - 16. és 22. sír; 47. Rábacsanak; 48. Tiszaeszlár-Bashalom, I.t./11. sír; 49. Sárbogárd-Templomdűlő; 50–51. Sárospatak-Baksahomok, 1. és 10. sír; 52–53. Sárrétudvari-Hízóföld, 66. és 264. sír; 54. Szarvas-TESEDIK u., 1. sír; 55. Sárszentágota; 56. Sérszék-Szőllős-pusztája; 57. Sikló 3 sír; 58. Szob-Vendelin 51. sír; 59. Szabolcsveresmart-Szelerd, 4. sír; 60. Algyő - 18. sír; 61. Székesfehérvár-Demkőhegy, 6. sír; 62–63. Tiszabездé - 4. és 10. sír; 64. Tiszavas-vári-Aranykerti tábla, 1. sír; 65. Tömörkény-Piactér, 1. sír; 66. Üllő-Ilona u.; 67–68. Demecser-Borzsova pusztája

5. ábra E. csoport: 1. Tuzsér-Boszorkányhegy, 6. sír; 2. Szolnok-Strázsahalom; 3. Deszk-Újmajor Ambrushalom; 4. Nagymágocs-Mágocs ér; 5. Szentcsanak-Borbásföld, 14 sír; 6. Algyő - 92. sír; 7. Homokmégy-Halom; 8. Kunadacs-Köztemető; 9–11. Karos - II.t./14., 60., 61. sír; 12–15. Kenézlő - I.t./11., 16. sír, II.t./21., 25. sír; 16. Mohács-Téglagyár; 17. Balatonszemes; 18. Zombó-Bába dűlő; 19–20. Szered - I.t./6/53. és 15/53. sír; 21. Déva-Mikro 15, 2–6. sír; 22. Piliny-Leshegy

6. ábra F. csoport, I. alcsoport: 1. Kunágota - 2. sír; 2. Tiszabездé - 3. sír; 3. Tiszaeszlár-Bashalom; 4. Algyő - 37. sír; 5. Nagyszentmiklós-Bukovapusztája, 3. sír; 6. Kiskunfélegyháza-Izsáki út; 7. Bátmonostor- Angyal L. földje; 8. Vörs-Papkert, 561. sír; 9. Dunaalmás-Homokbánya; 10. Szered-Mácsédi d. I.t./1/58. sír; 11. Vágvörösvár - 11. sír; 12. Nógrádsáp-Tatárka; 13. Perse - 103. sír; 14. Jászszentandrás-Járastanya, 1. sír; 15–16. Kenézlő - I.t./10., II.t./ 6. sír; 17. Vereb; 18. Fonyód-B. Ált. Isk.; 19. Ravazd

7. ábra F. csoport, II. alcsoport: 1. Gáva - 1. sír; 2. Tiszabercel - 2. sír; 3. Hajdúböszörmény; 4. Kunágota - 6. sír; 5. Szarvas-TESEDIK u., 8. sír; 6. Sajtény, 1. sír; 7. Tiszajenő - „A”; 8. Homokmégy-Halom, 2. sír; 9. Jánoshalma-Kisráta, „A” sír; 10. Kecel-LEHÓCZKY tanya, 2. sír; 11. Kecel-Vádéi dűlő, 3. sír; 12. Nagylók-Erdőmajor; 13. Sárbogárd-TRINKER tanya, 1. sír; 14. Szekszárd-Hidaspetre; 15. Döm-

söd-Szörhalompusztája; 16. Dőr-Kápoln dűlő; 17. Nesz-mély-Melegeshegy; 18. Szered - I.t./2/53.; 19. Vágselye - 21. sír; 20. Jászszentandrás-Járastanya, 2. sír; 21. Rakamaz-Strázsa-domb, 6. sír; 22–24. Karos - II.t./2., 35. és III.t./2. sír; 25. Hencida - 3. sír; 26–27. Kenézlő - I.t./10., II.t./6. sír; 28. Tiszakécske; 29. Mezőhegyes; 30. Harta-Tsz. Homokbánya, 1. sír; 31. Domaszék

Temetkezési mód		†	∩		f A	V. ö. 1	∪	A. ék.	fAg	V. íjt.	V. ö. 2	♥	□	L	↑	+ + +	∇	}	V. ö. 3	
A.	Zemplén (2)	X	X	X	X	X	X	X				X		X	X	X	X			
B.I.	Karos (5)								X	X	X	X		X	X	X	X	X	X	
B.II.	Karos (2)								X					X	X	X			X	
B.III.	Eperjeske (2)									X				X	X	X	X	X	X	
C.I.	Karos (3)	X									X	X		X	X	X	X	X	X	
C.II.	Bana (3)										X	X	X	X	X	X	X	X	X	
C.III.	Pata (3)										X	X	X	X	X	X			X	
D.I.	Szolyva (2)												X	X	X	X	X	X	X	
D.II.	K.-Záp. (19)										X		X	X	X	X			X	
D.III.	Kenézlő (68)												X	X	X	X			X	
E.I.	Szolnok (2)										X			X	X	X	X		X	
E.II.	Szentes (20)										X			X	X	X			X	
F.I.	Kunágota (19)													X	X	X				X
F.II.	Sajtény (31)													X		X				X

Jelmagyarázat:

† – magányos temetkezés

∩ – halmos temetkezés

□ – sírkamra

fA – aranszerelékes szablya

V.ö.1 – nagyon gazdagon díszített veretes öv

∪ – ezüstsésze

A.ék. – aranyékszerek

fAg – ezüstszerelékes szablya

V.íjt. – veretes íjtegez

V.ö.2 – veretes öv, közepesen díszítve (kb. 20–40 veret)

♥ – lószerszámveret

f – díszítetlen szablya

L – lovas temetkezés

↑ – nyílcsúcs

+ + + – temető

∇ – tarsolylemez

} – íjcsont

V.ö.3 – szegényesen díszített veretes öv (kb. 2–10 veret)

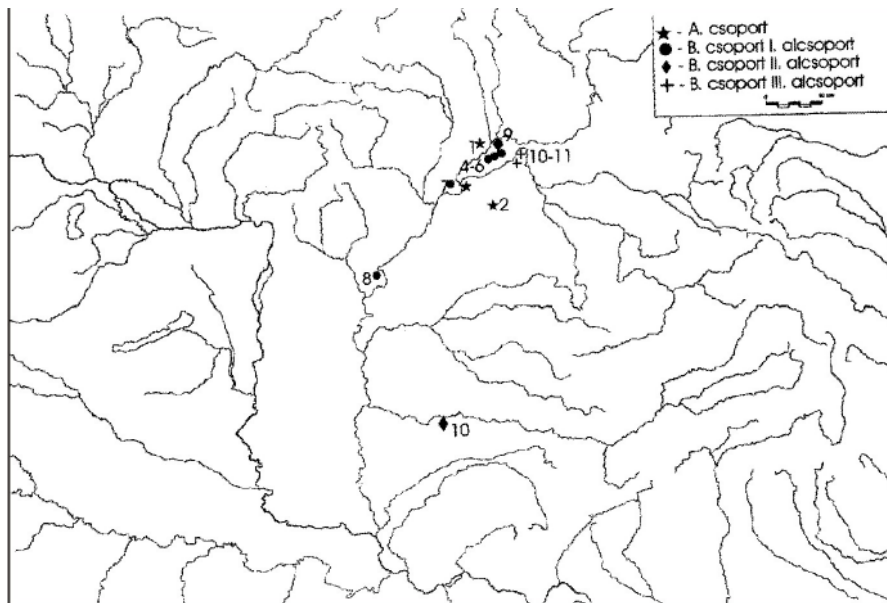

Csoportok	†	+++	□	□□
A. csoport	X		X	
B. csoport		X	X	
C. csoport	X	X	X	
D. csoport			X	X
E. csoport			X	X
F. csoport			X	X

Jelmagyarázat:

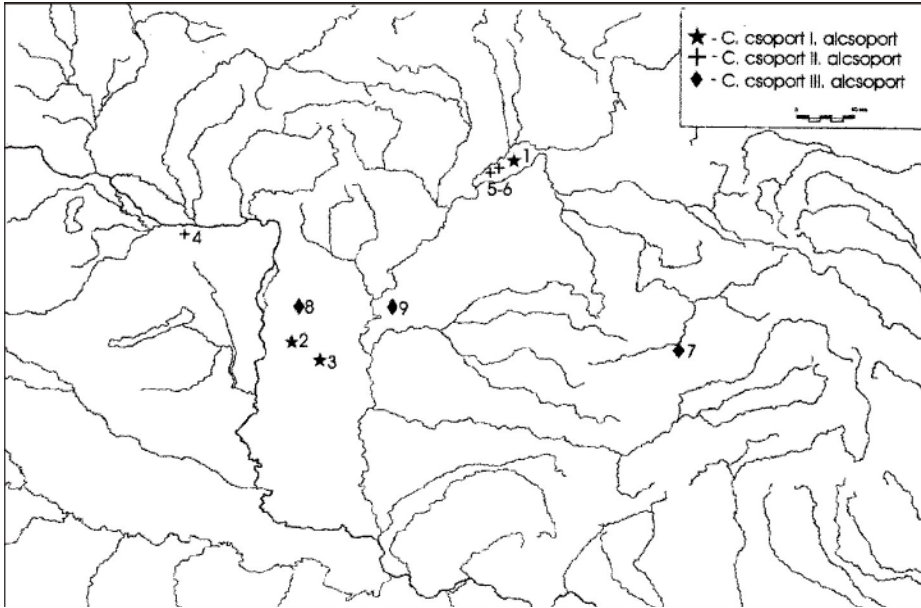
† – magányos sír
+++ – sírcsoportok
□ – katonai kísérek temetői
□□ – köznépi temetők, többszáz sírosak

2. táblázat A sírcsoportok tetőtípusai

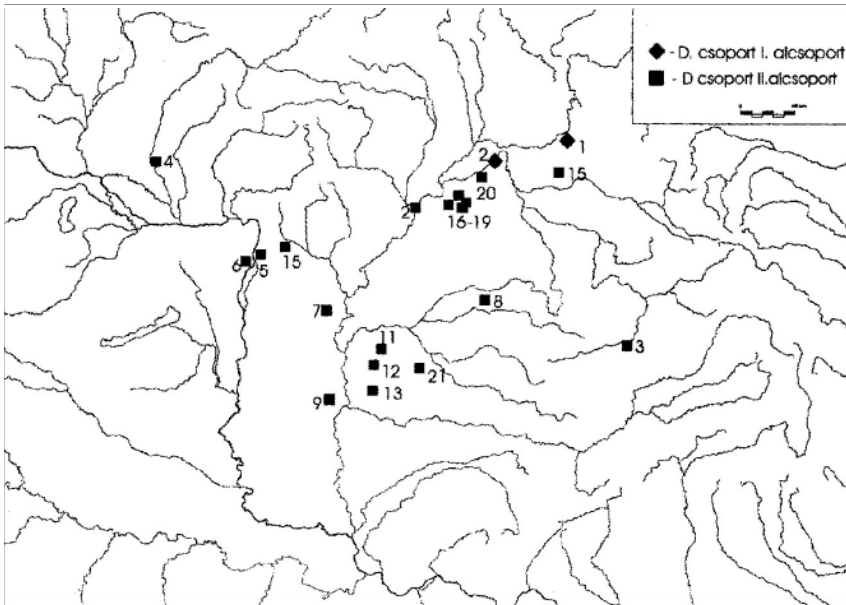

1. ábra

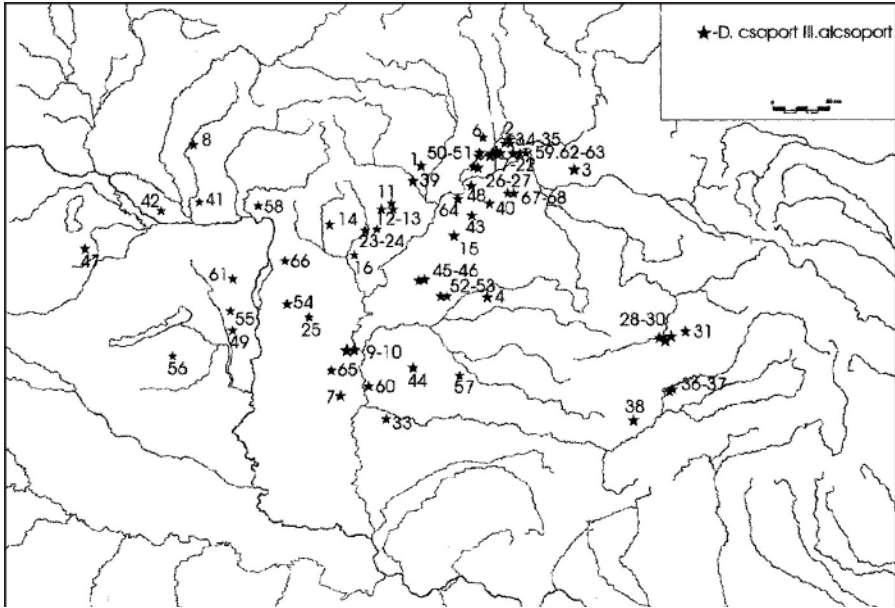

2. ábra

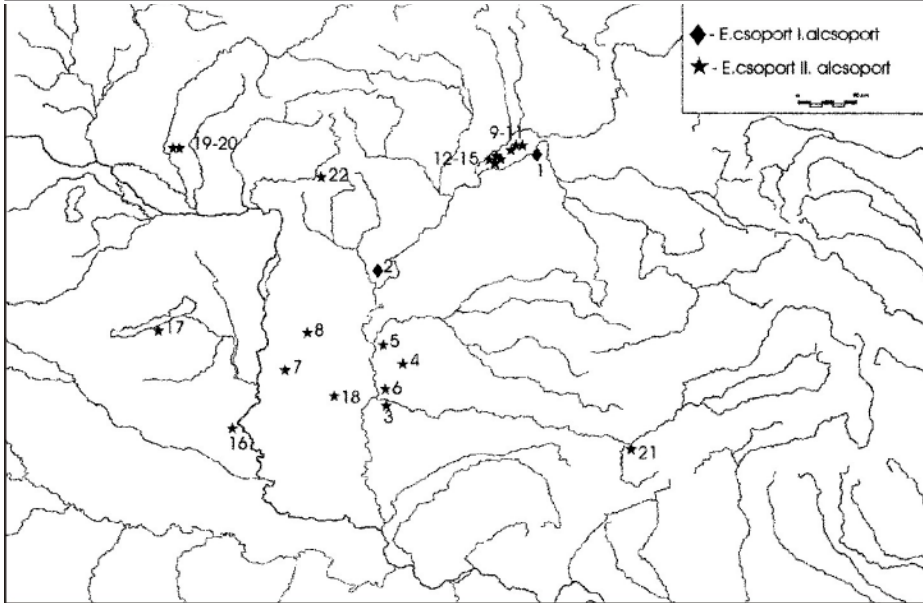

3. ábra

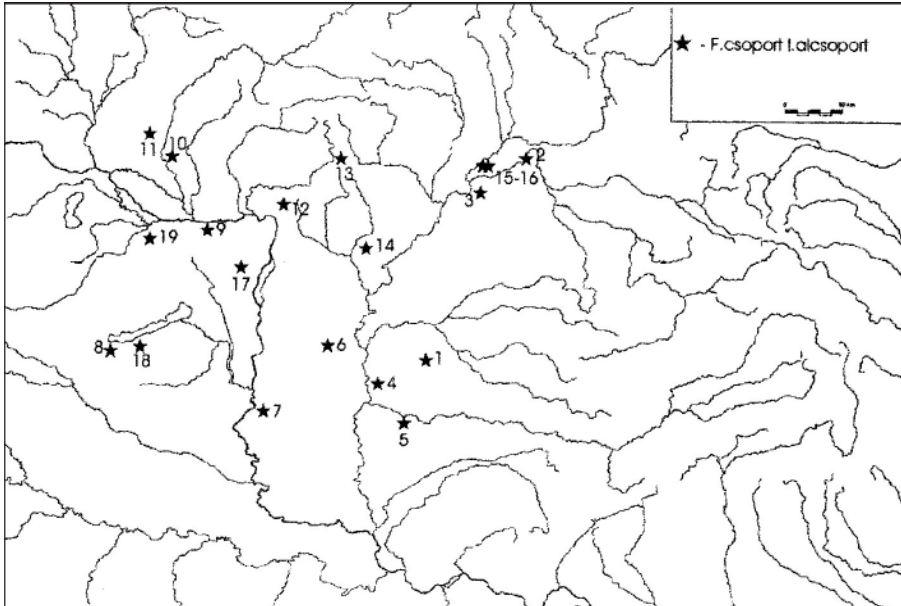

4. ábra

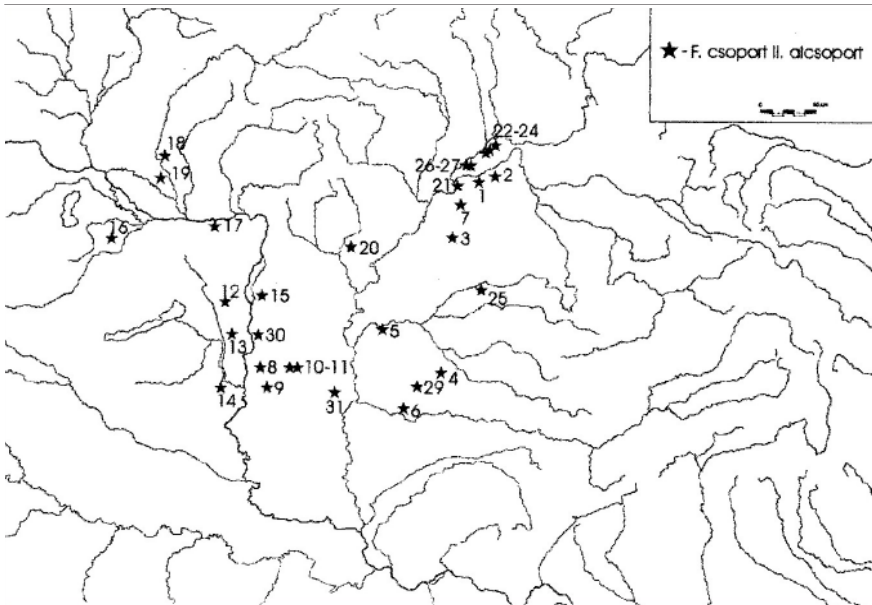

5. ábra

6. ábra

7. ábra

